

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет кораблебудування
імені адмірала Макарова

П. П. Соболь

КУРС ЛЕКЦІЙ З ЕТИКИ Й ЕСТЕТИКИ

У двох частинах

Частина перша

Рекомендовано Методичною радою НУК

Миколаїв 2008

УДК 17: 111.852 (075.8)

ББК 87.7: 87.8 я7

С 54

Рекомендовано Методичною радою НУК

Рецензент канд. філос. наук, проф. В.П. Кисляков

Соболь П.П.

С 54 Курс лекцій з етики й естетики: У 2 ч. – Ч. 1. – Миколаїв: НУК, 2008. – 80 с.

Дане видання – одна з дуже небагатьох спроб створити поєднаний курс етики й естетики, як цього вимагає сучасний освітній стандарт.

Наведено головні поняття і питання теорії моралі та естетики. Розглянуто особливості предметів етики й естетики, системи категорій і структури обох дисциплін. Детально, сполучаючи теоретичний аналіз із популярним викладом матеріалу, подається хвилююча на сьогодні тема морального й естетичного ставлення людини до природи.

Призначено для студентів гуманітарного напрямку навчання і всіх бажаючих.

УДК 17: 111.852 (075.8)

ББК 87.7: 87.8 я7

© Соболь П.П., 2008

© Видавництво НУК, 2008

Лекція 1. ПРЕДМЕТ І ЗНАЧЕННЯ ЕТИКИ ТА ЕСТЕТИКИ

1. Місце і значення етики та естетики у духовно-практичному освоєнні світу.
2. Етика, естетика й інші форми саморегуляції культури.
3. Етика та естетика як теоретичні знання.

Якщо ми добре поміркуємо, то помітимо, що у будь-якій живій мові серед усіх форм осягнення світу й суспільного його усвідомлення найбагатшу лексику мають моральна та естетична свідомість. Це зовсім не дивно: вони є початковими для духовної еволюції людини формами людського змісту реальності довілля. Вони проходять через саме серце людини і виражають як сутність людського буття у світі взагалі, так й окремі характеристики якостей і властивостей речової та людської дійсності.

Якщо моральність і естетика – це лише певною мірою усвідомлювані специфічні стосунки людей, то етика й естетика як міркування про них – це і своєрідні філософські знання, пов'язані з особливостями ставлення до світу. Отже, етика й естетика – системи своєрідних знань, не схожих за своїми модальністю та статусом ні на які інші. Одночасно вони виступають як особливі форми суспільного усвідомлення світу людьми, як особливі світоглядні форми духовно-практичного освоєння дійсності. Як сумірний людині світогляд наповнюється духовністю, розвивається нею і вдосконалює її. Духовність спирається на внутрішні змістовні засади людини, вищі її цінності – Істину, Добро та Красу.

1. Місце і значення етики та естетики у духовно-практичному освоєнні світу

Спробуємо спочатку визначити місце й значення етики та естетики у широкому світоглядному контексті. Перше, на що слід звернути увагу, визначаючи місце моралі й естетики у системі освоєння світу за законами істини, добра і краси, – це спосіб буття людини у світі, світоглядна культура в цілому та її особливі формоутворення. Мораль і естетика займають тут надзвичайно важливе місце. Ідеали істини, добра і краси у їх єдності віддавна символізують гармонійну цілісність людської культури, повноту сенсожиттєвих потенцій особи, тобто її духовність. Особливістю духовно-практичного осягнення світу в порівнянні з практичним і теоретичним є стабільне збереження у будь-яких актах діяльності та спілкування сумірного людині сенсу буття. Закони добра і краси не є ситуативними правилами життя.

Єдині досягнення людства, варті не певної, а повної уваги суспільства та системи його освіти, – це здобутки культури. Без них мудрість тяжіє до знань, а знання – до інформації, де втрачаються розсудливість, совість, справедливість, толерантність і навіть компетентність. Мораль – це вищий цільовий аспект культури. Він не забезпечується самоплиним успіхом, спрощеним соціальним оптимізмом, легковажними прагматичними рішеннями, як би декларативно переконливо вони не проголошувалися під чиїсь часткові інтереси.

Людина, її ставлення до світу є центром єдності буття і наповнення його сенсом. Людина найменує (означає) речі, явища та події світу, робить його таким, що з нами "розмовляє". У живому світі все має потребу в чомусь іншому (живому й неживому, подібному собі та відмінному від себе). Людина також має спонування до користування предметним світом. Але людина користується речовиною, енергією та інформацією чуттєво-предметного світу, названого природою, зовсім не так, як інші живі істоти, які задовольняють свої потреби діями за допомогою фізіологічних можливостей організму. Вона опосередковує користування предметним світом сумісністю дій та діяльністю, "озброєною знаряддями".

Звідси *два основних моменти єдиного способу буття людини у світі: діяльність і спілкування*. Без предметно-перетворюючої діяльності вона не змогла б осягати природне буття, створювати соціокультурну (штучну) предметність. Способи й засоби людської предметно-перетворюючої діяльності давні греки називали "техне", на відміну від

самопороджуючої сили природи – "фюзис". Продуктивні результати "техне" отримали назву *артефакти* (артес – артистичний, штучний). Людина не може з нічого створювати будь-чого, зате вона може універсально все перетворювати, надавати небувалої якості й форми. Мармур створила природа, але скульптуру творить людина.

Людського буття поза буттям світу звичайно не існує, але й світ поза людиною не може осмислити, *що він був, що є й що буде*. Людина своєю діяльністю і спілкуванням форсує "завершення" буття до цілісності, надає йому єдності та промовистості. Людина, таким чином, справді є центром єдності всього і всякого буття.

Коротко розглянемо **форми осягнення буття людиною**.

Ідеальне є не що інше як уявлена у вигляді *речі* форма-образ сумісної людської діяльності. Такою "річчю" можуть бути вольовий імпульс, чуттєвий образ, знак, поняття, категорія у найрізноманітніших їх виявах. Далеко не кожне ідеальне – свідомість, а тим більше – духовність. І сьогодні лишається проблемним питання про самостійність ідеального буття. Але ідеальне притаманне всім тваринам, які мають нервову організацію і, відповідно, психічні образи. Реальним носієм ідеальних властивостей (їхнім субстратом) є окремий індивід, але в результаті спілкування у просторі й часі багатьох індивідів утворюється спільна (консолідована) ідеальність, яка закріплюється й передається у часі за допомогою штучних знаків (означається). Без знакових посередників ідеальність не відбивається за допомогою органів чуття.

Для етики й естетики найважливішим є духовно-практичне утримання органічної єдності чуттєво-предметного (матеріального) й ідеального буття, бо без цього немає підстав вести мову про культуру взагалі. Говорячи про два універсальні моменти єдиного способу буття людини у світі – діяльність і спілкування, слід добре розуміти, що їхня якість різна для трьох взаємопов'язаних форм освоєння світу людиною.

Практичне освоєння – цілеспрямоване (має осмислену мету) дієве предметно-чуттєве перетворення людиною речовини, енергії та інформації для задоволення власних потреб життя, яке спирається на весь попередній суспільно-історичний досвід діяльності.

Теоретичне освоєння – створення людиною ідеальних сенсових моделей змісту об'єктивних явищ світу на засадах знання його внутрішніх зв'язків; намагання відтворити світ, яким він є "сам по собі", а не яким він є "для мене".

Духовно-практичне освоєння – світоглядне, людиномірне, оцінне.

Цілісне узагальнене уявлення про світ виникло у формі світогляду. Він спирається на практичне й теоретичне освоєння світу, але реальним його епіцентром є духовно-практичне осягнення. Саме у ньому зосереджується сумірне людині ставлення до світу, до себе подібних. Світогляд – це найзагальніший спосіб моделювання "світу" як певної зовнішньої та внутрішньої людської реальності, в якій охоплюються уявлення, погляди, ціннісні орієнтації, переконання щодо дійсності й власного місця людини в ній. Світогляд "організовує" світ, систематизовує та символізує його, утворює особливі (надзвичайні, сакральні, символічні) людські реальності.

На заваді духовно-практичному осягненню світу стоїть розрив між унікальністю окремих духовних істот і цілісним суспільним буттям, коли за деревами не бачать лісу, або в лісі не розрізняють дерев. Серед форм духовно-практичного ставлення до світу виділяють три найважливіші: релігійну, моральну, естетичну. Саме тут ми можемо побачити справжнє місце етики й естетики як теоретичного осягнення моральних і естетичних явищ людського буття. Але для цього варто враховувати не лише те, що вже є: стале, наявне. Слід розуміти становлення, процес розвитку моральних і естетичних явищ у часі. Історичний вимір культури надає можливість зрозуміти, що сенсовим зосередженням культури є саме *світогляд* (внутрішнє її ядро). Від світоглядних змін, через якісні набутки та їхнє перетворення, залежать усі інші характеристики та формування культури. Діалектика синхронності (одночасності) і діахронності (становлення у часі) буття забезпечує зв'язок, "діалог" живого процесу існування людини зі здобутками та досягненнями попередників, утворюючи дивовижне *силове поле культури, яке в свою чергу форсує всі людські можливості*. Отже, мораль та естетика, як і вся культура в цілому, – історично мінливі явища, які все ж зберігаються в найглибшому у і найсуттєвішому своєму змісті та сенсі.

Духовність як особлива і вища якість ідеального спирається на внутрішні змістовні засади людини, вищі її цінності – *істину, добро й красу*. Лише їхня взаємна єдність забезпечує *духовність як вищу якість ідеального буття*: істина – добра і красива; добро – істинне і красиве; краса – добра й істинна. *Правда* (духовно-практичне утворення) – це істина (теоретичне поняття), що стала принципом сумісного життя людей у спільноті, способом їх сполучення. У мистецтві кожний герой несе *свою правду* (істина одна для всіх). Правду "будують", "відстоюють", "шукають", а істину відкривають, відображають. "Живе життя" пізнається далеко не тільки (і не стільки) теоретичним шляхом. Ду-

ховність ще й досі цілковито і зримо реалізує лише мистецтво. Але головна її сфера – мораль!

Моральні судження виробляються суспільством і можуть змінюватися в міру його розвитку. Мораль виникла раніше інших форм суспільної свідомості, ще в первісному суспільстві, й виступала регулятором поведінки людей у всіх сферах громадського життя: у побуті, праці, особистих відносинах. Вона мала загальне значення, поширювалася на всіх членів колективу й закріплювала в собі все, що становило ціннісні основи суспільства. Мораль підтримувала суспільні підвалини життя, діяльності, форми спілкування. Вона виступала як сукупність норм і правил поведінки, вироблених суспільством. Правила моралі були обов'язкові для всіх, вони не допускали виключень для будь-кого, тому що в них відбиті істотні умови життя людей, їхні духовно-практичні потреби. У моралі відбиті ставлення людини до суспільства, людини до людини й вимоги суспільства до людини у всіх сферах її діяльності. Можна виділити фахову, побутову і родинну мораль. При цьому моральні вимоги мають ідейну (але не ідеологічну) основу, вони пов'язані з розумінням того, як людина повинна поводитися у різних аспектах стосунків.

Висхідною "клітиною" всякої культури, і в першу чергу естетичної, є не практична діяльність, а її перехід з форми руху в форму предметності, а отже подолання утилітарно-функціональної (лише практичної) визначеності й значимості. У "суб'єкта" культури повинна бути й відповідна *форма* сенсопорухів, поза якою естетично "найкультурніший" для одних предмет може бути "культурно порожнім" для інших. Естетична культура протиставляє собі *байдужу предметність* і намагається ухопити та "забезпечити" безодні сенсів предметно-чуттєвого світу, ціннісно їх трансформуючи, зігріваючи холодний простір безодні, долаючи площинність глибиною сенсових занурень і співставлень, розширюючи сенсогоризонт, зв'язуючи з універсальною людською дійсністю. "Присвоюючи" предмет як опредметнену в ньому форму діяльності, людина *сенсовим чином* постійно повертається до множини універсальних можливостей. Саме тому можливі естетична гра, неймовірні символічні трансформації фактів предметного світу в мистецькі артефакти.

Естетичне сприйняття – це не просто психофізіологічний акт, це органічна частка всього своєрідного буття людини, її життєвого й освітнього досвіду. Генетично ні етичне, ні естетичне не передаються дитині, передаються лише певні їхні передумови. Для всього іншого треба розвивати здібності власними зусиллями.

2. Етика, естетика й інші форми саморегуляції культури

Розглянемо співвідношення етики та естетики з іншими духовно-практичними й регулятивними формами культурного буття людини.

Інтелектуальна культура також присутня в моралі та естетиці, в яких вона відбиває не лише суще (сутнісне), але й належне, те, що повинно бути. У свою чергу етика й естетика як науки зберігають особливості теоретичного пізнання світу. *Естетика* філософськи-духовно санкціонує чуттєвий ентузіазм людини (її одухотворене ставлення до будь-яких явищ чуттєво-предметного світу), *етика* санкціонує таке ж небайдуже ставлення людини до людини. Мудрість – категорія універсально-духовна, тому неодмінно включає в себе моменти моральної та естетичної свідомості. Якщо вивчення філософії необхідне для людини як фахівця будь-якої галузі, то вивчення етики й естетики необхідне для будь-якої людини як людини. Бути вченим – бажано, але бути людиною – обов'язково. На відміну від науки, естетика й мистецтво не втрачають екстрасенсивності світосприйняття. Наука ж цінна своєю продуктивністю як теоретичний засіб практичного освоєння. У ній інформаційне знання відсторонене від людського значення. Віри, надії та любові заслуговує лише мудрість, без якої наука й сучасна освіта стають "пихатими, самозакоханими, сліпими до монстрів, яким самі допомагають народжуватися". "Інформований інтелект" пояснює всілякі негаразди "якістю суспільства". Звідки ж тоді така якість? Чи не найбільше від науки з освітою разом? Наука далеко не одразу входить в освіту новачками, вона повинна адаптуватися педагогічно. Із цим нелегко корелюється експертна функція науки в освіті. Владність науки паралізувала самостійну думку педагогів, знизила духовно-практичний потенціал освіти (обшир і глибину мудрості). Отже, для моралі й естетики головне – *мудрий інтелект*.

Релігійна культура так чи інакше присутня у моральному й художньо-естетичному освоєнні світу. Релігія дійсно має значний вплив на мораль, мистецтво, ствердження загальнолюдських норм у них. Але релігія – це й певна ідеологія, а етика та естетика як філософські вчення не можуть існувати в заідеологізованій формі. Мораль і естетика також надають ентузіазм людській особистості, але за формою регулятивного (нормативно-ціннісного) ставлення людини до дійсності вони значно відрізняються від релігії. Проте, поняття "релігійна мораль", "релігійне мистецтво" мають певний зміст. Релігія в художньо-естетичному освоєнні

світу була присутня у всі часи. Образи блага в мистецтві часто навіювалися релігійними сюжетами, персонажами, ідеями.

Мораль і право. Мораль як практично-ціннісний спосіб ставлення до дійсності регулює поведінку людей з точки зору принципового протиставлення добра та зла, а не лише соціальної справедливості, тому спирається водночас на "закон" і "благодать" (норми й цінності). Відмінність правових норм від норм моралі (як і від норм мистецтва, релігії) очевидна своїми загальними для всіх і при всіх обставинах законністю, санкціями, наявністю соціального інституту.

Політика і мораль – це два "поверхи" соціокультурного буття людини: міжособистісного та інституційного. "Добро" і "сила" – різні, але ж для кожного з них вони вершинні утворення. Влада моралі ніколи не може вповні стати мораллю влади, які б декларації та не проголошувала. Чи повинна мораль прислужувати політиці (як раніше релігії)? Людина не існує виключно лише для суспільства. Та й буття держави надто утилітарне, щоб бути еталоном моральному життю. Якби держава спиралася ще й на духовно-практичні підвалини буття, то давно вже поспішила б врятувати все, що ще можна врятувати.

Естетика і політика. Сама по собі естетична культура зовсім мало залежить від політики, але опосередковано, через вплив політики на загальну культуру (культурна політика) може значно вплинути як негативно, так і позитивно. Інша річ – мистецтво! Тут офіційно-політичні лещата (насилля, масштаб замовлень, фінансова підтримка) завжди певним чином утримували мистецтво в залежності. Та не існує прямого зв'язку між зовнішньою залежністю мистецтва та внутрішніми творчими можливостями митців. Неофіційний характер комунікації в моралі й естетиці ще більше посилюється у мистецтві. Варто хоча б згадати історію стосунків художника і влади, досягнення придворного мистецтва. Як і те, що "музи" далеко не завжди мовчать, коли "гармати" говорять.

Мораль і мистецтво. Єдність добра–істини–краси як засад духовної цілісності добре розуміли елліни. Це вони ввели поняття *калокагатії* (прекрасно-доброго, від слів калос – краса та кагатос – добро). Мислитель Б. Кроче додавав до єдності духу ще й корисність. Він мав певну рацію: зв'язок між ними є, але лише як засада, від якої відштовхується моральне й естетичне, щоб стати собою. Взяті самі по собі вони відносно незалежні не лише від корисного, але й від істини; як і саме по собі взяте естетичне може далеко відриватися від добра. Мудрість (феномен духовно-практичного ставлення до світу) моральної та естетичної

свідомості об'єднує їх: мораль красива, а краса добра. Та їхня єдність відносна, вони досить самостійні. Різна міра гуманізації та дегуманізації моралі, естетики, мистецтва спостерігалася в різні часи й у різних народів. Ще й сьогодні ми чуємо: "Красиво жити не заборониш". А жити "не по доброму"?

3. Етика та естетика як теоретичні знання

Пізнання світу в науці, моралі та естетичному ставленні до дійсності значно і суттєво різняться. Інша справа – теорії моралі чи естетики, які відносять до науки, теоретичного вираження. Та все ж помітною є специфіка теоретичного вираження форм духовно-практичного осягнення дійсності. Етика – це й наука про людське ставлення до моралі, а, отже, це і духовний пошук. Естетика як теорія філософськи-духовно санкціонує чуттєвий ентузіазм людини. Етичні й естетичні вчення із часом входять у життя.

Етика. Термін *мораль* походить від латинського *mos* – характер, вдача, звичай, а також припис, правило, закон. *Етос* у еллінів також спочатку означав звичай, сумісне житло, гуртожиток. Від IV ст. н. е. мораль стали позначати терміном *moralitas*. У російській мові термін *нравственность* (в обігу з 1793 року) відповідає українському *моральність*, німецькому *Sittlichkeit* (аспект нормативно-сталих проявів моралі). *Мораль* – це форма свідомості: сукупність принципів, правил, норм поведінки. Це орієнтири *моральності* як життєвого втілення цих правил і принципів у реальну поведінку та стосунки людей. Мораль – форма регулятивно-оцінного ставлення до дійсності, в якій контрольно-імперативним, внутрішнім для особистості, регулятором виступає совість. Мораль за своєю природою тотальна (не існує її локальних зон у суспільному житті), не інституційна, мінливо-стабільна у великому часі. Вона служить також прогностичним барометром суспільного ладу.

Національна форма моральності засвоюється нами з народження. Але яка б вона не була, зміст моралі у всіх народів приблизно однаковий. Вода скрізь мокра: і в морі, і в річці, і в склянці. Мораль скрізь займається тим самим: гуманізацією, вдосконаленням особистості, створенням ідеальної перспективи розвитку спільноти. Усі народи шанують ті ж самі заповіді: не вбивай, не кради, не бреш, не бажай чужого добра чи жінки, поважай батьків, старших тощо.

Функції моралі. Роль моралі в житті суспільства й окремої особистості різноманітна. Важко пояснити, чому існує моральність, зате ясно, для чого вона існує. Якщо для інших тварин спосіб життя й доля запропоновані від природи, то людина створює свою долю сама. Для неї немає раз і назавжди написаного закону. Що є людина – неможливо вирішити остаточно, тому що ні її історія, ні особиста доля не завершені. Щогодини ми стаємо іншими, вдосконалюємося за програмою, яку ми самі собі створюємо. Найважливіше вирішити, якими ми будемо, що буде вважатися людським і гідною людиною. Які будуть наші права й обов'язки? Людина завжди на шляху цього пошуку. Такий істинно людський шлях і є мораль. Судження мудреців про те, що людство рухається в напрямку добра – це не ілюзія або блага побажання, це сутність моралі. Як тільки вона є, ми рухаємося по ній неминуче. У цьому прагненні й реалізуються функції моралі.

Регулятивна: мораль – ціннісно-орієнтуючий та імперативно-нормуючий засіб управління духовним життям, обмеження експансії завдяки постійному приведенню поведінки людей і колективів до діючих моральних норм. Засобами регуляції виступають норми, принципи, суспільна думка, авторитет, звичаї, традиції, звички, заповіді, системи пріоритетів. Не лише одні люди контролюють життя інших, а й кожний сам будує свою позицію, орієнтуючись за моральними цінностями.

Відбуваються саморегуляція особистості й саморегуляція соціального середовища в цілому. Суспільну консолідованість не можна створити ні примусом, ні навіть законом. Для конкретної людини життя безглузде без активного особистого творення його змісту; так само, як і правильний життєвий шлях ніхто тобі не вкаже, поки ти не вибереш його сам. Автономія моральної свідомості дозволяє нам вибирати лінію поведінки самостійно, не посилаючись ні на авторитет, ні на закон. У критичних ситуаціях моральність виявляється єдиною опорою людини. Як перед смертю – коли справи вже не зробити й тіло не врятувати – залишається рятувати свою гідність. Найслабкіші й ненав'язливі регулятори на перевірку виявляються найголовнішими: вони не відступають навіть перед смертю.

Комунікативна: мораль – умова й засіб духовно-емоційного спілкування на засадах вироблення спільних моральних норм і цінностей, відчуття підтримки, взаємної виручки, консолідації. Найзначнішим моральним аспектом комунікації виступає ціннісно-орієнтуючий. Моральна регуляція полягає в тому, що особистість самостійно орієнтується за моральни-

ми цінностями, як подорожній за зірками, але ж цінності вироблені спільно – вони й пропагують спільне. Мораль містить у собі життєво важливі для нас орієнтири. І нехай вони не мають безпосереднього практичного значення, проте необхідні для того, щоб життя наше було людським, а не тільки біологічним. Завдання моралі – надавати повсякденності нашого буття (діяльності й спілкуванню) вищого сенсу, одухотворювати і створювати йому ідеальну перспективу.

Виховна: мораль – засіб соціалізації перш за все нових членів суспільства завдяки приведенню норм, звичок, зразків поведінки до певної системи, свідомо спрямовуючих зусиль. Педагогіка (теорія виховання) виходить із закономірностей, які досліджуються етикою та соціальною психологією, розвиває практичний бік справи: визначення шляхів, засобів і методів формування моральних переконань, почуттів, навичок у відповідності з певними моральними принципами, нормами й цінностями; подолання відхилень і патологій поведінки; гармонізація потреб та здібностей. Не у фаховому значенні всі люди є педагогами один для одного.

Культуротвірна: мораль – засіб створення внутрішнього світу особи, спосіб трансформації зовнішнього природно-соціального світу, його інтимізації завдяки цінностям. Модель моральної поведінки формується завдяки всім світоглядно-пізнавальним засобам культури.

Головне у моральному культуротворенні – *гуманізація* середовища. Завдяки їй мораль "піднімає" нас над власною сьогодишньою обмеженістю, створює орієнтир людяності. Мораль вважає кожного з нас гідним кращого життя. У моралі ми можемо перебороти свою недосконалу людську природу: добрим може бути й каліка, а природна запальність нікого не звільняє від обов'язку поводитися пристойно. Будь-яку "природу" мораль олюднює. Мораль у кожному намагається "розглянути" людські риси.

Якщо світ, космос самі по собі ні добрі, ні злі, то мораль і на них прагне поширити поняття добра, зробити світ добрим для людини, сумірним людині, затишним для осмисленого проживання. Отже, перше завдання – зробити світ належним людині й людину – гідною свого імені.

Ми постійно граємо певні ролі, у кожній ситуації проявляємо лише частину свого "я", виконуючи відповідні функції. Яким би не було успішним наше "функціонування", рано чи пізно виникає відчуття недійсності такого існування. Воно вбиває таємничу душу й цілісне життя. У моралі ж ми не є "частковостями". Усякий окремий вимір відступає перед загальнообов'язковістю моралі – хто б ти не був, де б ти не був. Так мораль наче повертає людині її цілісність, гідність і повнокровність існування.

Мотивації та оптимізації середовища: мораль – це засіб захисту цілого (внутрішнього духовного світу, етносу, національного, громадського) від посягань окремого і навпаки; засіб подолання аморальних та нищих мотивів, оцінювання цілей і засобів з точки зору намірів. Важливо не лише підтримання вже існуючого порядку речей, але й забезпечення потрібних змін. *Власне моральна позиція* не може бути конформістською: саме збереження культурного спадку – це можливість нової більш широкої перспективи й нових потенціалів людського духу.

Пізнавально-прогностична: мораль – чутливий до посилення соціального безладдя барометр, який орієнтує на поправлення ситуації, пропонує нові лінії поведінки задовго до непоправного її стану. Важливо лише не втратити повної чутливості культури до деструкції. Моральна свідомість бачить світ через особливу призму та фіксує це бачення в поняттях добра і зла, обов'язку й відповідальності. Це не об'єктивно-наукове дослідження світу яким він є, це збагнення не устрою, а *людського* сенсу явищ.

Для людини таке знання не менш важливе. Головна його особливість – людиномірність. А якщо суть людини – у пошуку свого шляху в світі, то "нашого" світу ще немає, він ще повинен з'явитися завдяки нашим зусиллям. Тому на нас лягає відповідальність за себе й за інших. Отже, мораль дає можливість збагнення людської долі, але не через закон, а через регулятивну ідею, орієнтуючись за якою можна побудувати своє життя. Це – надзадача, це знання того, що з об'єктивної точки зору знати не можна. Вірогідність наших суджень у моралі забезпечена, як не дивно, їхньою необ'єктивністю. Щоб зрозуміти моральний зміст того, що відбувається, треба завжди морально до нього поставитися; щоб пізнати моральну сутність людини, треба її любити. Зацікавлений погляд на світ і людей дає можливість оцінити їхні перспективи.

Регуляції специфічних видів фахової діяльності: норми й цінності моралі можуть значно трансформуватися специфікою фаху і, на відміну від загальноприйнятих, закріплюватися в службових інструкціях, кодексах, дисциплінарних статутах, правилах внутрішнього розпорядку тощо, забезпечуватися адміністративними санкціями.

Етика – вчення про мораль, яке узагальнює величезний історичний досвід людської життєдіяльності. Етика – жива рухома система знань, що й сама потім у різних варіаціях входить у зміст моралі й моральності. Взаємний перехід моралі й етики особливо помітний у систематизації моральних норм та їхній організації у "нормативний зразок особистості"

як корінну характеристику відповідних історичних типів моралі. Наслідувати ж особистісні зразки поза етикою неможливо.

Сфера етики – це, перш за все, міжособистісні стосунки людей, але далеко не безпосередні. Етика не лише вчення про суще, але й про зобов'язуюче, про те, що повинно бути, а не тільки вже є. І "масова" свідомість не є справжнім моральним самоствердженням. У ній майже завжди відсутні людська гідність, справжнє буття. Між іншим, справжня етика – це справжнє буття людей, онтологія, яка будується через аналіз подолання відчуження людини від людини. Головні проблеми етики – це питання про місце іншої людини у людській діяльності (засіб чи мета); можливості усвідомлення безпосередніх результатів і дотичних наслідків будь-якої людської дії, вчинку; існування іншої людини як умови мого існування; мотивація, детермінація людської поведінки, система її значимостей. Етика – важлива передумова й чинник філософського світогляду, його соціально-ціннісна підвалина, учасниця творення норм, а отже й творення світу.

Визначення предмета етики: мораль – історичне соціокультурне явище духовно-практичного осягнення світу, яке виконує функцію регулювання стосунків і поведінки людей у полюсах добра і зла та являє собою складну єдність взаємообумовлених елементів моральної свідомості, моральної діяльності й особливих властивостей поведінки людини, ціннісне значення яких поєднує або роз'єднує між собою "живих" конкретних індивідів, утворюючи сферу небайдужого чи відчуженого ставлення їх один до одного, причетності всіх до загальної цілісності буття.

Естетика. *Естетичне* – позитивна чуттєва реакція на предмет задоволення. Термін "естетика" введений А.Г. Баумгартеном у його праці "Aesthetika" (1758). Сама назва походить від Ляйбніца як позначення науки про самостійне чуттєве пізнання (інтуїтивне, на відміну від раціонального, логічного). Так само розумів естетику І. Кант. У Гегеля естетика – це момент Абсолютної Ідеї – ідея Краси, на якій він розробив об'єктивістську "філософію прекрасного". Пізніше з'явилося багато суб'єктивістських учень про естетичне. Але насправді естетичне існує як єдність суб'єктивного й об'єктивного. Суб'єктивно-людські цінності мають об'єктивний характер. Без одухотворення не існують ні моральне, ні естетичне.

На сьогодні склалися різні точки зору на природу естетичного. **Міметична** – розуміння краси як наслідування природи. Проти "мімезису"

вперше серйозно виступив Плотін. **Волюнтаризм**: естетичне – "прекрасна мить забуття життя" (Шопенгауер). **Теорія емпатії** – одухотвореного "впочування" в предмет (Ланге, Ліппс, Гросс). **Суб'єктивістська**: естетичне як "самопереживання генія" (Фіхте), "суб'єктивне самовираження" (Б. Кроче). "Сонце вигравало веселими барвами на радісних предметах" – ця фраза для раціональної логіки безсенсова, але вона прийнятна для естетики судження. Чуттєвий синтез тут панує над усяким аналітизмом.

Естетику не можна зводити ні до мистецтва (вона не може бути ні теорією, ні практикою мистецтва, хоча й виступає як загальнофілософська теорія мистецтва), ні до прекрасного (хоча лише через *красу* всі інші естетичні категорії набувають естетичного сенсу). *Естетичне* – поняття філософське, а не мистецтвознавче. Естетичне сприйняття – не просто психофізіологічний акт, а органічна частка всього своєрідного буття людини, її життєвого й освітнього досвіду.

Функції естетики. Проблема *функцій* належить до фундаментальних теоретичних питань естетики. Найбільш рельєфно вони простежуються на художньо-естетичному рівні, тобто на рівні мистецтва. Художньо-естетична культура надає концентрованого вираження естетичній. *Мистецтво* – це вища форма естетичного ставлення людини до світу. Адже через систему художніх образів, використовуючи специфічні засоби і прийоми, мистецтво інтерпретує, осмислює, пізнає світ. А однією з найважливіших граней мистецтва є процес *функціонування мистецького твору в суспільстві*. Її основу зумовлює історичний чинник, адже функції мистецтва складаються впродовж усього розвитку цивілізації у зв'язку з формуванням нових потреб і особливостей сприйняття людини. Функції мистецтва здебільшого стосуються не творчості, а сприйняття його творів.

Естетична функція у цілому покликана забезпечувати становлення творчого духу, вищої міри небайдужості до духовно-чуттєвого світу. Вона неодмінно присутня у всіх інших функціях мистецтва. Сучасна наука виділяє ряд основних функцій естетики.

Соціалізуюча. Виділяють суспільно-перетворюючу й культуротворюючу, регулятивну та "службову" підфункції. Мистецтво – це особлива діяльність, яка створює якісно нову чуттєво-предметну соціокультурну реальність, вищий різновид артефактів. Небезпечною є надмірна соціалізація самого мистецтва. Неодноразово виникали ситуації, коли соціальна функція мистецтва ставилася на перше місце самими митцями.

На думку художників, мистецтво повинно було повести аудиторію на "барикади", примусити її розпочати активні дії у вирішенні соціальних і політичних проблем. Щирі бажання митців неодноразово перекреслювалися вимогами безапеляційного, сліпого підкорення чиновно-адміністративній системі. Долі й прихильників, і противників теорії "соціального замовлення" важко позаздрити. Творчою та особистою трагедіями обернулася "соціалізація" мистецтва для багатьох художників, які шукали можливості зв'язку між митцем і суспільством.

Слід пам'ятати, що у різні часи свого існування мистецтво виконувало соціальну функцію, реалізуючи через систему художніх образів поставлене перед ним "соціальне замовлення". Та головна складність питання тут пов'язана з проблемою художньої цінності мистецького твору. Історія світової культури свідчить, що сучасники рідко сприймали створене митцем за його життя, прирікаючи художника як на матеріальну скруту, так і на трагедію самотності. А пізніше людство визнає багатьох із цих митців геніями, а їхні твори – шедеврами світової культури. *Справжнім експертом для мистецтва виявляється час.* Витримавши випробування, твір мистецтва може вважатися духовною пам'яттю людства.

Пізнавальна. Виділяють два головних аспекти: *пізнавально-евристичний* (просвіта, знання, творчість) та *художньо-концептуальний* (філософське й художнє мислення, мистецький аналіз стану світу). На відміну від науки, де феномен пізнання існує у межах об'єктивного характеру знання, об'єктивна істина "диктує" науковцю, вимагаючи від нього жорсткого протокольного мислення, специфіку пізнання у мистецтві визначають суб'єктивний характер відображення, метафоричне ставлення до дійсності, активне використання емоційно-чуттєвого начала, що сприяє створенню художньої картини світу. Мистецтво не може бути натуралістичним у цілому.

Сугестивна. Сугестивна функція (від лат. – навіювання) пов'язана з певною гіпноотичною дією, впливом на людську психіку. Сугестивне начало чітко простежувалося ще у доісторичному мистецтві, коли перед початком полювання наші пращури "вбивали" тварину, намальовану митцем. Велику роль відігравала сугестивна функція у середньовічному мистецтві іконопису й архітектури, адже вважалося, що "собор повинен був стати Біблією для неписьменної людини". Між сугестивною та виховною функціями існують певні спільні риси, проте ототожнювати їх не можна: виховна – орієнтована на сферу свідомого, тоді як сугестивна пов'язана з позасвідомим людської психіки.

Слід зазначити, що нереалістичні напрями, зокрема експресіонізм і сюрреалізм, у своєму мистецтві орієнтувалися переважно саме на су-гестивну функцію. Як момент вона присутня завжди у будь-якому мистецтві.

Компенсаційна. Надає змогу людині у процесі сприймання художнього твору пережити ті почуття, яких вона була позбавлена в реальному житті. Особливо притягальний у мистецтві *гедоністичний момент* – почуття приємності, насолоди, захоплення, піднесення. Надзвичайно показовим у цьому плані є феномен мелодрами – найпопулярнішого жанру в мистецтві. Сентиментальне начало, емоційно-романтичний настрій, класичний любовний трикутник, чіткий розподіл героїв на позитивних і негативних – ці специфічні ознаки мелодрами зумовили її всесвітній та позачасовий успіх. На жаль, не завжди мелодрама приносить лише позитивний ефект.

Комунікативна – забезпечує особливу якість *спілкування* людей і *сповіщення* (змістовну інформативність повідомлення). Аналізуючи феномен мистецтва, науковці підкреслювали його комунікативну (зв'язок у спілкуванні) перевагу над іншими формами духовно-практичного осягнення світу. Комунікація у мистецтві має справу з найрізноманітнішими мовами мистецтва, але забезпечує загальномистецький зв'язок різних видів мистецтва. Існують види мистецтва, в яких комунікативні можливості обмежені мовним бар'єром, тоді як архітектура, скульптура, живопис та хореографія "володіють" універсальним комунікативним кодом.

Передбачення. Функція художнього передбачення (прогностики, пророкування) інакше ще називається "касандрівським началом" мистецтва. Підставою для цієї назви став давньогрецький міф про доньку троянського царя Пріама – Ксандру. Від закоханого Аполлона дістався їй божественний дар – здібність пророцтв. Та, оскільки вона не відповіла на почуття Аполлона, її пророцтвам ніхто не вірив.

Аналізуючи феномен мистецтва, дослідники певною мірою торкаються чинника часу. Час – найголовніший критерій мистецького твору, зумовлює його довголіття і місце в культурному просторі. Часовий момент насамперед пов'язаний з функцією передбачення – "касандрівським началом". У мистецтві функція передбачення виявляє себе як у прямій, так і в опосередкованій формах. Найяскравішим прикладом такого "прямого варіанта" є жанр фантастики (навіть "наукової"). Опосередкований варіант "касандрівської функції" мистецтва помітний в експресіоністичних творах. Мистецьким пророцтвам, дійсно, ніколи не вірять

усерйоз. Лише завжди дивуються, коли вони все таки здійснюються в житті.

Виховна. Виховний момент наявний у будь-якій формі духовно-практичного осягнення світу, в будь-якій формі суспільної свідомості: релігії, політиці, моралі, екології тощо. У мистецтві надзавданням виховної функції є формування цілісної гармонійної особистості, використання різних механізмів художнього й естетичного впливу для досягнення цієї мети.

У структурі аристотелівської тріади функціональності мистецтва виховній функції відведено другу позицію. Тобто вона стала сполучною ланкою між пізнавальною функцією і функцією емоційного впливу. Її логіка зумовлена важливим концептуальним положенням – теорією катарсису. Катарсис – духовне очищення (просвітлення) людини в процесі сприйняття твору мистецтва чи певного явища. Художник через систему відповідних художніх прийомів впливає на людину, виховує її, стимулюючи процес духовно-емоційного сприйняття твору.

Виховна функція безпосередньо пов'язана з процесом активізації (оптимізації) емоційно-чуттєвого начала. Виховання через мистецтво здійснюється перш за все завдяки катарсису як очищуючої насолоди. Формування гармонійної духовно-емоційної особи здійснюється завдяки прилученню до досвіду всього людства, власного етносу; розвитку естетичних почуттів, здібностей художньої творчості, своєрідності сприйняття творів мистецтва.

Визначення предмета. Естетика – сутнісне духовно-емоційне ставлення людини до предметно-чуттєвого світу, докілья й мистецтва за певними закономірностями естетичної діяльності та сприйняття; специфічне художньо-образне осягнення світу в різних формах і видах мистецтва; духовно-практичне перетворення й оцінка дійсності, її освоєння за законами краси. Це одна з вищих форм самосвідомості людини стосовно власного буття і водночас – це форма її суспільної свідомості й самотворення.

Естетика як наука вивчає два кола явищ. 1. Естетичне як сфера специфічного прояву ціннісного ставлення до світу (філософія прекрасного). 2. Естетичне як сфера художньої діяльності (філософія мистецтва). Філософія мистецтва розглядає загальні закономірності художнього відображення, характер та природу художніх поглядів і смаків, закони розвитку мистецтва та його впливу на життя суспільства. Головне завдання естетики не мистецтвознавче, а філософське. Мистецтвознавство виконує допоміжну, додаткову функцію стосовно естетики.

Внутрішніми для науки естетики є такі *знання*: а) своєрідність предмета; б) стосунки з іншими формами культури, предметами й аспектами; в) адекватність предмета та методів; г) категорійний апарат і специфіка осягнення в естетичних категоріях; ґ) естетичне сприйняття та самосвідомість; д) смак; е) історичний генезис естетичної активності й художньо-образного освоєння світу; є) конфронтація мистецтва і дійсності, змісту та форми; ж) проблема сенсу, знака і значення; з) естетичні аспекти відображення, пізнання, вираження; и) морфологія мистецтв; і) світоглядні аспекти естетичного ставлення.

Знання, суміжні для естетики, що *орієнтовані назовні*: універсальність художньої творчості, науки про мистецтво кожного його виду й жанру, художня критика, культурна політика в художній і естетичній сферах, естетичне та художнє виховання, естетичне життя людської особистості.

Лекція 2. СИСТЕМА КАТЕГОРІЙ ЕТИКИ ТА ЕСТЕТИКИ

1. Принцип побудови системи категорій етики й естетики.
2. Система змістових категорій етики та естетики.
3. Вузлові змістові поняття етики й естетики.

Будь-які науки чи системи знань спираються на особливі поняття, серед яких можна виділити певну центральну категорію. Мораль і естетика та науки про них як певні способи бачення світу і буття людини у ньому також мають центральну й родові категорії.

1. Принцип побудови системи категорій етики й естетики

Центральною категорією всієї системи категорій етики та естетики будемо розглядати "благо". **"Благо"** – загальнокультурна категорія (універсалія культури) і центральне поняття моралі, етики й естетики. Благодатне, благодійність, благодетельність, благородність, матеріальні блага, блага життя, образи блага у мистецтві – все це особливі вияви універсально-культурного сенсу широко вживаної категорії "благо". Саме ця категорія пов'язує етику (мораль) і естетику із цілісним контекстом культури. Благо як оцінне поняття позначає все, що має суттєве значення для людини. Воно – фокус всіх і будь-яких цінностей.

"Правда", "Совість" і "Краса" – родові категорії у системі категорій етики та естетики. **Совість** – глибинна особистісна мірка всіх сутнісних категорій моралі й етики. Людина без совісті не може бути чесною, гідною, відповідальною, вірною, вона лише може здаватися такою для інших. Тому багато негідників були в честі, публічно шанувалися та прославлялися як достойні люди. Але справжню цінність має лише совість. Естетику не можна зводити до прекрасного, хоча лише через **красу** інші її категорії набувають естетичного сенсу. Саме тому **вона** – родова категорія, яка визначає специфіку освоєння світу за законами краси.

Родова якість категорії **"правда"** проходить не по лінії сублімації (піднесення) і профанації, а в горизонтальному відношенні – ставлення

до окремої особи та суспільства у цілому чи окремої спільноти. Однак *правда* складає третій важливий кут у триєдності родових категорій. Вона може бути у своїй довершеності художньою правдою, а може бути й моральною характеристикою. Правда сумірна істині, тому пов'язує духовно-практичне відношення з теоретичним, ціннісне – з пізнавальним.

Будь-яка система знань з необхідністю передбачає виділення понятійного кістяка змісту, завдяки якому одразу ж висвітлюється своєрідність предмета і на теоретичному, й на емпіричному рівнях розгляду. Таким кістяком є **вузлові змістові поняття**, зв'язок яких між собою утворює структурні засади системи знань. Тобто категорії можуть утворювати **систему** вузлових понять, а тому є базою побудови всієї системи певної предметної дисципліни.

Категорії – це узагальнені наскрізні поняття, що відтворюють певні сторони спільної свідомості у всьому багатстві зв'язків і структурної єдності змісту певних явищ. Категорійне протиставлення (бінарні опозиції) має давнє походження й особливості. Центральна категорія теоретично утворює бінарні опозиції та їх категоріальне вираження в системі.

Благо як універсальна категорія людської культури є принципом побудови систем категорій етики та естетики в єдиному сенсовому полі. Кожна пара протилежних категорій спирається на особливу модальність і парадигму відношення до блага. Так, негативне ставлення до блага, його зменшення, деформація чи одноосібне зазіхання на нього утворюють профанативну дію – **зло**. Позитивне ствердження блага, його примноження, гармонізація, жертвовність заради нього утворюють сублімативний ефект – **добро**. Стосовно естетики та ж сама *вертикаль* буде мати два полюси: **величне** і **нище**. *Горизонталь* відношення до блага творить два полюси значимості: індивідуальний (**гідність**) і загальний (**обов'язок**). Для естетики такої прямої горизонтальності відношення не існує. Піднесена гідність – прекрасна, знижена – хаотична. Для зручності користування у подальшому вивченні етики і естетики та для наочності пропонуємо схематичне зображення системи категорій етики та естетики (табл. 1).

Таблиця 1. Система категорій етики та естетики

ЕТИЧНЕ (МОРАЛЬНЕ)		ЕСТЕТИЧНЕ
ЩАСТЯ СЕНС ЖИТТЯ ПРЕКРАСНЕ Прилучення людини до цілого	ДОБРО ВЕЛИЧНЕ ТРАГІЧНЕ Героїчне <i>СУБЛІМАЦІЯ ДУХОВНОСТІ</i>	ГАРМОНІЧНЕ ОБРАЗНЕ Цілісність і цільність людини
ЧЕСТЬ ГІДНІСТЬ СЛАВА ІСТИННІСТЬ	СОВІСТЬ <i>БЛАГОДАТЬ</i> <i>ЗАКОН</i> БЛАГО <i>ЦІННІСТЬ</i> <i>НОРМА</i> ПРАВДА ВІРА НАДІЯ КРАСА	Справедливість СОЛІДАРНІСТЬ ОБОВ'ЯЗОК ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ Відповідність
БЕЗОБРАЗНЕ ХАОТИЧНЕ РОЗЛАД	<i>ПРОФАНАЦІЯ</i> <i>ДУХОВНОСТІ</i> НЕЙТРАЛЬНІСТЬ НИЦЕ КОМІЧНЕ ЗЛО	ЧАСТКОВІСТЬ ПОТВОРНЕ НЕЩАСНЕ
ВІДЧУЖЕНЕ		БАЙДУЖЕ

2. Система змістових категорій етики та естетики

Система категорій етики відображає і дає сенсове вираження головним елементам всієї структури моралі. Будь-яка категорія етики – це узагальнений, абстрагований, наскрізний для всього її змісту, орієнтуючий у ньому концепт (ідея-поняття), в якому відбиваються вузлові характеристики моралі як форми суспільної свідомості у всій її структурній єдності, всьому багатстві змісту, ідеології та психології, норм і ціннісних орієнтацій. Будь-яка пара категорій (бінарна опозиція різного типу відношення) – це особлива наскрізна модальність усього морального буття людини, взятого під певним кутом зору. Добро і зло, гідність й обов'язок, свобода волі та відповідальність "просякають" усю тканину моральних явищ", а не лише щось у них. Таким чином, кожна пара категорій – універсальне відношення людини до людського буття.

Обидві системи категорій (етики й естетики) мають три *аспекти*: оцінний, зобов'язуючий, мотиваційний.

Нижче наведені **категорії**, які в етиці виступають **критеріями моральної оцінки**.

"*Добро*" і "*зло*" – вияв свободи волі у ціннісному ставленні людини до блага, межове узагальнення морального ставлення до нього.

"*Совість*" – особистісна міра та внутрішній контроль самосвідомості в полюсах добра і зла. Категорія "**Правда**" є ціннісною характеристикою потреби душі у гармонії стосунків між людьми, утвердженні блага для всіх. "Правда" і "кривда" у народній моралі промовисто про це свідчать. Мірками рівноваги (гармонії) правди в моралі служать категорії "справедливість", "порядність", "честь", єдність прав і обов'язків, "відповідальність". "**Справедливість**" (як і відповідальність) – категорія та водночас регулятивний принцип.

Категорії вибору лінії поведінки, моральної спрямованості. Категорія "**обов'язок**" найповніше характеризує соціальні функції моралі. Спирається вона на специфічну роль норми в моральній регуляції. Моральний закон має тверду опору саме в обов'язку. Але не варто ототожнювати обов'язок і зобов'язання. Обов'язок забезпечує як обов'язковість, так і відповідальність. Гуманність – це людяність обов'язку Правди. **Гідність** є усвідомленням власної цінності також і в її значимій обов'язковості для інших. Категорія "**чесність**" характеризує внутрішню репутацію людини, оцінювання себе через оцінки інших. Звідси й таке явище як "невільники честі". Честь тісно пов'язана із чесністю, але зовсім з нею не тотожна.

Свобода волі й відповідальність – ключовий вияв моральності людини. **Віра** – універсальна мірка вкоріненості людського буття. "Довіра" вимагає особистої відповідальності (тому й "совісті"). Але існує й небезпека сліпої довірливості. Сакральна віра – це показник цінностей, піднятих до святині. **Надія і Любов** – це і наслідок віри, й умова її.

Категорії мотиваційно-ціннісних життєвих орієнтацій. Цілісна моральна характеристика повноти життєвих здійснень та всього життя людини, її ставлення до корінних інтересів знаходить найповніше вираження в категоріях **сенса життя** (багатство людини) і **щастя** (духовно-емоційний стан її душі). Досягнення щастя розглядається як вища моральна потреба і мета. Люди неодмінно бажають щастя іншим людям з будь-якого приводу.

Система категорій естетики також відображає і дає сенсове вираження головним елементам усієї структури естетики. *Концепти*

естетики відбивають вузлові характеристики естетичних явищ у їх структурній єдності, всьому багатстві мислено-чуттєвого змісту. Будь-яка категорійна бінарна опозиція виражає відношення, яке є наскрізною модальністю всього естетичного буття людини під певним кутом зору.

Величне і нице характеризують будь-які явища природного чи людського буття кожне під своїм особливим кутом. Кожна пара естетичних категорій – певний тип універсального ставлення людини до буття. Слушно висловився із цього питання Густав Шпет: "Естетичні форми й категорії – не суть форми і категорії самого буття як такого, але вони ідеалізують емпіричне буття та зворотно роблять чуттєво-наочним *буття ідеальне*"; "Естетичне за *формою* також посередник між чуттєвим й ідеальним, як смислове – посередник між емпіричним та ідеальним за *змістом*". Система категорій стосується також і мистецтва. Естетичні категорії застосовуються у ньому, але стають художньо-естетичними лише за умови відповідності певному рівню *досконалості* художньої форми й художній *глибині* змісту.

Ціннісні орієнтації особистості суб'єкта сприйняття художнього твору забарвлюють естетичні категорії певними якостями й відтінками власних почуттів, сенсу і настрою, але принципово не можуть змінити їх змісту. Категорії – утворення достатньо стійкі й глибоко просякаючі в свідомість кожної людини.

Нижче наведені **категорії**, які виступають **загальними критеріями естетичної оцінки**.

Прекрасне та потворне (деформація природного, створеного людьми чи художнього твору або образу) – це вияв свободи в оцінці чуттєво-предметної чи ідеально-предметної досконалості, їхньої естетичної якості. Особистісною мірою і критерієм самоконтролю в полюсах прекрасного та потворного виступає "*естетичний смак*", а мірою їх "об'єктивності" – *правда*. Добротність краси і прекрасне добро існують у багатомірності краси як єдності зовнішньої та внутрішньої (душевної) рівноваги. Різні вияви зла й добра має і "потворність".

Величне (потяг до ідеалу) і **ниче** (приниження гідного) в етиці й естетиці дуже поширені як у теорії, так і практиці (житті, мистецтві).

Категорії морально-естетичної спрямованості людини. Велич подвигу чи навіть смерті заради життя – основа категорії "**Геройчне**". Велич буття не вимірюється величиною знання, корисності, раціональності. Корисне в житті та мистецтві далеко не завжди збігаються. Краса і велич ницого й буденного в художніх творах досить поширені. Суспіль-

на міра героїчного та буденного в естетиці охоплюється категоріями "*трагічне*" і "*комічне*".

Трагедія пов'язана з ризиком для життя заради втілення ідеалу в боротьбі старого і нового, величного й нічого, хаотичного та гармонічного.

Художня правда – неповторний феномен, далекий від прози життя: казка буває правдивою, а найточніше відтворене позахудожнє явище – брехливим або хибним. "Правдиве" і "уявне" у художньому творі поєднані не так, як у буденній дійсності. Канони естетично-художньої правди у формі та змісті твору виробляються в сфері мистецтва.

Категорії мотиваційно-ціннісних життєвих орієнтацій. Рівновага правди в естетиці – необхідна умова "*гармонії*", а значне порушення її призведе до "*хаотичного*". Мотивація людей до певного стилю життя, певного мистецтва тісно пов'язана з мірою хаосу й гармонії.

3. Вузлові змістові поняття етики й естетики

Розглянемо детальніше, проте узагальнено зміст окремих парних і суміжних їм категорій етики.

Добро і Зло – найзагальніші поняття моральної свідомості та найважливіші категорії етики, що служать максимально узагальненою формою розмежування й протиставлення оцінок (схвалення та осуду) людських дій і якостей. Вони відбивають позитивне та негативне моральне значення того, що відповідає змісту вимог, і того, що їм суперечить. До сфери зла належать брехня, помилковість, недоречність, потворність. Добро і зло – метафізичні (не емпіричні) та співвідносні категорії.

Обов'язок – така вимога, що виступає як доля людини, її внутрішня приреченість. Дійсно, людина покликана, багато у чому призначена виконувати певні вимоги та завдання, що визначають не окремі ситуації життя, а стратегію долі її як особистості. Без тих обов'язків, що покладаються на людей і ними внутрішньо приймаються, неможливі консолідована людська життєдіяльність та сам соціум. Без свободи вибору обов'язок "сліпий", не має морального змісту, вимагає виключення совісті. Виключає або знижує совість і власна необов'язковість. Вона – значна міра більшості вчинків і втрати життєвого успіху, поваги людей.

Відповідальність – категорія етики, що характеризує особу з точки зору якості виконання нею вимог, які ставить суспільне оточення. Вона виражає ступінь участі особи та соціальних груп як у їх власному удо-

сконаленні, так і у вдосконаленні суспільних відносин. Відповідальність – це міра відношення до обов'язків й усвідомлення важливості їх виконання, ступінь причетності до інших, необхідності підтримки й удосконалення зобов'язуючого. Це моральна відповідність діяльності людини та її обов'язку з точки зору особистих можливостей. Свобода – категорія етики, що характеризує можливості та здатності людини бути самостійною, самодіальною та творчою особою, а також виражати в моральній діяльності свою власну людську сутність. Свобода є негативною поза відповідальністю.

Справедливість – поняття морального досвіду й пізнання, що характеризує співвідношення певних явищ із точки зору правдивого розподілу благ, обов'язків і прав людини у сутнісному й екзистенційному (існування) їх відношенні. Ідея посмертної віддяки за якість прожитого земного життя значно вплинула на уявлення про справедливе, на заповідні норми справедливості.

Гідність – поняття моральної свідомості, що надає вираження уявленням спільнот про цінність кожної людини як особистості та позначає особливе ставлення людини до себе самої. Усвідомлення власної гідності – це форма самосвідомості й самоконтролю особи, яка вимагає поваги з боку інших людей, спільнот і суспільства у цілому, визнання відповідних прав та можливостей, але й водночас ставить високі вимоги до неї. Вище благо для людини – це благо бути гідною людиною!

Чесність – поняття моральної свідомості та категорія етики, яка тісно пов'язана і в багато чому схожа з категорією "гідність". Чесність розкриває ставлення людини до самої себе і ставлення до неї з боку суспільства, надає вираження цінності особи крізь призму конкретного соціального статусу, роду діяльності та визнання іншими її реальних і значимих для спільноти заслуг та повноважень. Моральна цінність у розумінні честі пов'язана з її надійністю, порядністю, вірністю добру і обов'язку.

Совість – категорія етики, що характеризує форму усвідомлення себе як моральної істоти, а тому і внутрішній регулятор здатності до самоконтролю, самостійного формулювання обов'язків, вимог, критичної самооцінки, адекватної з точки зору моралі поведінки. Це глибинна власна моральна мірка всіх явищ життя, перш за все – свого власного. Совість – це одне з виражень самосвідомості особи, суб'єктивне усвідомлення нею свого обов'язку та відповідальності перед людським буттям.

Свобода волі (свобода вибору) – поняття моральної діяльності й свідомості, що надає вираження можливостям і здатності людини бути

самостійною, самодіяльною (аж до стану творчості) особою, не втрачаючи людської сутності та власної гідності. Лише її наявність забезпечує саме існування механізму сорому та совісті, відповідальності людини.

Сенс життя – категорія, що дозволяє представити багатство людських можливостей у лініях головного стрижня ціннісних орієнтацій, визначення корінних інтересів і запитів людини. *Навіщо* та як жити, *яким бути* в житті – поза цими питаннями людина не може здійснитися у повноті можливостей. Універсальність *самоздійснення* людини: самодіяльність, творчість, повнота реалізації себе, своїх задатків, потреб, інтересів і здібностей – ось стрижньова лінія сенсу людського буття. Якщо моральності взагалі протистоять чужість, відчуження, то сенсу життя – "втеча" від нього. Сенс життя вимагає й осягнення себе самого. Він конкретизується в ідеалах, життєвих планах і меті, стилі життя, ціннісних орієнтаціях. Він же й конкретизує такі категорії, як добро, зло, совість, свобода волі, відповідальність, гідність, щастя. Щастя на узбіччі буття, "без палання (в диму)" не надає великого сенсу життю.

Щастя – поняття моральної свідомості, що характеризує такий емоційно-душевний стан людини, який відповідає її максимальному внутрішньому задоволенню умовами свого буття, повноті життєвих очікувань і самореалізації особистості (здійсненню свого людського призначення). Довід учить співвідносити уявлення про щастя з усією повнотою сутнісних вимірів людського життя. Воно – "незручне поле для гонитви" лише за фізичними насолодами. Надмір останніх морально спустошує людину, породжує в ній відразу, виснажує організм, обертається на свою протилежність – суцільне й безвихідне страждання.

Щастя – суб'єктивна моральна реакція на володіння вищими благами, що в ідеалі знаходить вияв у повному та тривалому *задоволенні від життя* в цілому. При цьому треба враховувати неодмінно властиве справжньому щастю почуття світлої радості, ентузіазму, що охоплює душу людини. Не варто також нав'язувати всім членам суспільства певний єдиний "рецепт" щасливого життя. Законним і глибоко моральним є право кожної людини на щастя, але неможливо ні примусити всіх людей бути щасливими в певний єдиний спосіб, ні обов'язково бути щасливим узагалі. І все ж людина не може зовсім залишити поза увагою проблему досягнення щастя – для своїх ближніх, своєї родини, себе самої. Як би там не було, серед основних чинників людського щастя є і досить очевидні. До них, зокрема, належать:

задоволення людських потреб;

свідомість осмисленості власного буття. Головне тут – гідна самореалізація;

цілісність буття. Людина не може бути щасливою, доки її існування залишається розпорошеним на ті чи інші часткові функції, а вона сама постає як "частковий індивід". Треба намагатися бути самим собою у кожній ситуації існування, виробити для цього стійкий імунітет;

повнота буття. Цілісності життя також ще не досить для щастя. Досвід учить співвідносити уявлення про щастя з усією повнотою сутнісних вимірів людського життя;

гармонійні стосунки з навколишнім світом. Справжнє щастя не може утвердитися суто егоїстично. Воно передбачає злагоду з ближніми, гармонію з довкіллям, доброзичливу уважність до того, що нас оточує: від високого й значного аж до найменших дрібниць життя. Найщасливіший той, кому не потрібне щастя. Воно існує всередині кожного. "Хочеш бути щасливим – будь ним", не шукай його зовні та не плутай щастя з простим задоволенням.

Розглянемо зміст окремих парних і суміжних їм категорій естетики.

Прекрасне – категорія естетики, що характеризує благість явища з точки зору досконалості, яка має найвищу естетичну цінність. Воно викликає почуття радості, любові, свободи, підтверджує та збагачує естетичні ідеали. Це одухотворено-чуттєве бачення ідей, а не лише речей, це збіг ідеалу і дійсності на ґрунті безкорисливості. **Краса** не в предметах і не в самій по собі душі: *це зустріч душі з благим предметом*. Явища є прекрасними, коли вони розширюють межі свободи людини, сприяють гармонійному розвитку особи та прояву людських сил і здібностей.

Серед найвищих цінностей людства, якими є істина, добро і краса, остання займає особливе місце в житті людини. Вона здавна була предметом дискусій, зіткнення різних думок і уявлень. Важко визначити, коли у мові з'явилося поняття "*прекрасне*", однак відомо, що історичні уявлення про красу нерідко суперечать одне одному. Від чого ж залежить уявлення про красу, яким є її вимір, які відтінки властиві їй? Прагнення з'ясувати сутність прекрасного, зіставляючи між собою найчудовіші предмети, не має сенсу. На це звернув увагу Платон, відтворюючи бесіду Гіппія із Сократом. На запитання Сократа "Що таке прекрасне?" Гіппій відповідає: "Це, мовляв, прекрасна *дівчина*, прекрасний *горщик* або прекрасна *кобилиця*". Така відповідь не задовольнила Сократа, бо Гіппій назвав красу окремих різних предметів, які не відображають сутність прекрасного. Платон відкидає і концепцію прекрасного як чогось вигід-

ного, доцільного або як предмета чуттєвого задоволення. На його думку, прекрасне за природою своєю щось *вічне* – не знає ні народження, ні загибелі, ні зростання, ні зубожіння; *абсолютне* – не в чомусь прекрасне, а в чомусь потворне, не колись, де, для когось і порівняно із чимось прекрасне, а в інший час, в іншому місці, для іншого й порівняно з іншим потворне. Такі різновиди прекрасного виникають і гинуть, а Прекрасного стає не більше й не менше, ніяких впливів воно не відчуває. Платон дає нам уявлення про прекрасне як "одвічну ідею", до якої реальні прекрасні предмети мають лише опосередковане відношення.

Але поза духовно-практичним освоєнням дійсності не існує прекрасного. Для слов'ян гарна дівчина – "красне сонечко", для мусульман – "повний місяць". Обов'язково до "прекрасного" включається переживання міри реалізації власної свободи людини: пригнічений стан віддаляє від краси. Почуття краси – це відчуття внутрішньої рівноваги (як і совість у моралі). Чи прекрасна сама по собі природа? Не природа, а особлива її значимість для людини створює красу. Без практично-перетворюючої та духовно-творчої переробки природа не відгукнеться красою. "Прекрасне" (як й інші категорії) концентрує те в дійсності, що приносить радість, насолоду, захоплення, підносить до досконалості, покращує природні якості. Мистецтво завжди вчило красі.

Багатомірність прекрасного: *витонченість, вишуканість, граційозне, елегантне, зворушливе, захоплююче, чарівне, "божественне", "казкове".*

Потворне – все, що ніяк не узгоджується з ідеалом і благом, що призводить до деструкції ідеалу, відкидає або принижує його. Втрата "образу" прекрасного: натурально-тілесне, утилітарне, неприємне, розірване (розщеплене), засоби без мети. "Потворне" – категорія естетики, що є *протилежною прекрасному* та виражає негативну естетичну цінність блага. Відбиває явища мертві, патологічні, неодолені, які не мають цілісності, внутрішнього світла та багатства, але не є свідомо спрямованою загрозою прекрасному. У чуттєво-реальному світі все прекрасне поступово, із часом, стає потворним. В ідеальному світі цей закон не діє. У мистецтві потворне може мати якості прекрасного, бо у ньому захоплює майстерність, оригінальність, правдиве відтворення. Мистецтво робить акцент не на змісті, а на формі відтворення. Художня типізація також не дозволяє зображати потворне як потворність: "Зітри всі риси випадкові. І світ прекрасним стане вмиль". Грізні та небезпечні для життя явища природи, підлі (ниці) й потворні вчинки людей можуть бути пре-

красно передані. Це захоплює, дає насолоду, приваблює красою образів як своєрідного відбитку реальності у свідомості людини. "Пігмаліон і Галатея" – образ оживлення мертвого – вічна таїна враження від їх дотику до струн серця кожної людини.

Суміжні до "потворності" поняття: *гидке, бридке, страхітливе, відштовхуюче, відворотне, грубе, грубо-корисливе, вульгарне, скабресне, непривабливе, некрасиве, занепадницьке.*

Героїчне – категорія естетики, що відбиває етику й естетику ризику і жертви (самопожертви) в моральному виборі; розкриває ціннісну суть видатного за своїм суспільним значенням діяння, яке потребує від людини найвищої напруги духовно-фізичних сил та мужності. Це форма прояву величного, яке тісно пов'язане з трагічним, тобто із ціною життя за вищі цінності. Вищим критерієм героїчного виступає міра його суспільної цінності. Це зовсім не обов'язково прояв фанатизму, хоробрості та готовності до самопожертви. Жертовність поза сенсом і великими власними втратами не є героїчною. Героїчне тісно пов'язане з гуманізмом, піднесенням, величчю, боротьбою за втілення ідеалів. Героїчне – властивість людських думок, поривань і вчинків – у житті зустрічається набагато частіше, ніж прийнято вважати, воно відбиває спосіб людської діяльності. Проте для людини є невластивим помічати героїзм повсякденності, повсякденний подвиг людей, які рятують чужі життя, іноді навіть ціною власних. Героїчне частіше виступає об'єктом мистецтва. Гегель розглядав героїзм не тільки як явище соціальної історії, але й явище духу, що притаманне різним історичним епохам і має свої історичні модифікації. Однак у ситуаціях, де героїзм є лише перемогою людини над собою, хоч він і спрямований на служіння загальним інтересам, Гегель не вважав справжнім. Естетика романтизму орієнтувалася на самостійну індивідуальність. Вона висунула ірраціоналістичну концепцію героїзму, згідно з якою героїчне є проявом надособистісного начала, яке визначається історією і зв'язує минуле з вічним. *Протилежною героїчному* категорією виступає **буденне**, звичайне.

Величне виступає конкретизацією піднесеного героїчним. Це ідеальний вимір буття (як і в трагічному): фіксація невичерпності ідеалу, можливостей неможливого, опосередкованого подолання недосяжного. Величне характеризує перевищення норми, звичного, вихід за межі буденного. Воно є визнанням сили, що пробуджує високі почуття, підносить, зобов'язує піднятися над буденним, веде в Безконечне, Велике, сублімує всі наші можливості. Псевдо-Лонгін у трактаті "Про піднесене"

вказував, що не правила, а сила обдарування – ось головне для величі! Не підносять, не звеличують егоїзм, підлість, а ось гуманізм це може. Велич внутрішньо суперечлива: ідеал вище людини – неприємність жертвовності; отже не сам по собі ідеал підносить, але і внутрішня готовність бути на рівні з ним також і через страждання, самовідречення, жертву, а не лише через мету. Трагедія завжди велична.

Суміжні до "величності" поняття: *пафос, патетичне, грандіозне, піднесене, величаве, чудесне, казкове, божественне, гротеск, помпезне, парадне, пишне, значне, алегоричне, високе.*

Нице – категорія, що характеризує негативне ставлення до блага в його чуттєвих проявах. Нице призводить до нижньої межі естетичного – байдужого (за тією межею вже починається царина чисто життєво-утилітарного процесу). Ницисть – це спрямування чи дія, які ображають, принижують людську гідність і якості. Це антипод потягу до ідеалу, щось кінцеве, мале до мізерності. Це одиничне, застиглий стан, профанація. Це щось недорозвинуте, пересічне, грубе, тривіальне, свавільне або слабе тощо.

Суміжні до "нищості" поняття: *дегенеративне, цинічне, вульгарне, жахливе, підле, низьке, страшне, незначне, нікчемне, неістотне, відштовхуюче-грізне, принизливе.*

Трагічне – категорія естетики, що виражає діалектику свободи та необхідності у найгостріших життєвих протиріччях (колізіях), які можуть призвести до загибелі позитивних суспільних сил, але й породжують майбутні позитивні починання, тобто – це діалектика смерті та безсмертя. Трагічне здійснює очищуючий вплив на людей, смерть переходить у воскресіння.

Життя завжди має безліч складних колізій. У кожному епоху вони свої. Свобода – по той бік моралі, але досягається вона не "перестрибуванням" через мораль. Сама мораль є результатом усвідомлення необхідності свободи й неможливості її здійснення. Це і є джерело колізій. Неморальна істота трагізму не знає, бо легко скочується у прірву нищого й потворного. Немає трагізму і в природі: вона знає катаклізми, але не знає колізій. Трагедія – це ризик життям заради втілення ідеалу в боротьбі старого і нового, величного й нищого, хаотичного та гармонічного тощо. За рахунок людського життя (одного заради всіх) долається безвихідь у трагедії (цього не досягнеш у житті). Ідеї не гинуть, коли гине людина. Трагічне долає розірваність ідеалу й життя. У природі й буденності трагедій не буває. Загибель реакціонерів чи ретроградів – не тра-

гічна і в мистецтві. Гегель мав підстави писати: "Трагічне – це моральне". Трагедія переходить в естетичне (художньо-естетичне) завдяки почуттю безвиході та її реалізації в ім'я свободи інших (аж до спокійного прийняття смерті). У безвиході й вихід як реалізація *життєво крайнього необхідного – свободи інших*.

Трагедія дуже чутлива до правди, що відливається у витончені форми вираження – піднесеність. Немислима вона й без звертання до величного. Залежно від ідеалу трагічним буває і *передчасне*, й запізнile (Джордано Бруно та Антігона): перспектива людяності може не збігатися із загальним "прогресом", моральний потенціал може бути не лише на боці "історичного авангарду". Моральний потенціал Швондерів негативно показовий. Сенс життя й зусилля людини заради нього визначають масштаб трагізму.

Суміжні до трагічного поняття: *смертельне й безсмертне, не-виправне, страшне, жахливе, тривожне, страждальне, нещасне, скорботне, сумне, серйозне, подвижницьке, безперспективне, драматичне*. Від Аристотеля йде поділ драми за характером її закінчення: поразка, перемога, примирення. Він розробив ідею "очищення страхом", або *трагічного катарсису*.

Комічне. Відсутність збігу ідеалу й дійсності: комічне не підносить до ідеалу, але пов'язане з ним негативно (підміна чи порушення міри змісту або значення, імітація прагнення до нього, ілюзорне служіння йому). Ефекти комічності також виникають у певних життєвих колізіях, суперечках, але особливу роль у них відіграють негативне, нице, перекручене. Стикання невідповідності певних протилежностей (бінарна опозиція) викликає сміх. Протиріччя між значущістю форми й нікчемністю змісту створює комічні колізії для критичного розуму. Комічне – продукт розвинутої людської культури, здатності бачити себе наче збоку, підніматися над виключно буденним, повсякчасним, утилітарним. Як і трагічне, воно є виявом людської свободи, впевненості у собі, своїх можливостях, поступливості у своїх інтересах чи гідності. Для людини недалекої лише інші люди або недосяжні їй складні утворення чи явища можуть стати предметом насміхання. Сміх може бути й лише виявом самовдоволеного практичного розуму. Підґрунтям комедії є світ, у якому людина як суб'єкт зробила себе повним господарем усього, значущого для неї; світ, цілі якого руйнують самі себе своєю несуттєвістю. Комічне пробуджує почуття людської гідності. Смішне є запереченням усього нелюдського, навіть смерті (сама по собі вона може бути й комічною). Сміх нівелює

ранги, розвінчує пиху, викриває недоліки. Сміються не над усією людиною, а над тим, що у ній їй же й невідповідне. Сміх виправляє. Естетична дія комічного терапевтична: очищує та лікує душу. Аристотель говорив про **комічний катарсис** ("очищення сміхом"). "Сміх пустий, якщо в його засадах не покладається любов до людей" (Марк Твен); "Сміх крізь сльози" (М. Гоголь). У мистецтві комічним буває предмет, але не спосіб його зображення. Весело слід розлучатися з минулим, що віджило.

Смішне – не те ж саме, що комічне: не все комічне – смішне і не все смішне – комічне. Сміх звільняюче діє на людину. Але може бути сміх вульгарний, знущальний, дошкульний, від відчаю тощо. Комічному завжди притаманні доброзичливість, повага. Сміх є необхідним моментом комічного: завдяки йому відбувається розв'язка колізії та душевна розрядка того, хто сприймає мистецтво, від напруги співпереживання.

Бурлеск – грайливість без усякої заклопотаності й турботи. **Фарс** – пустотлива грайливість. **Гумор** – заперечення окремих не надто суттєвих деформацій, зниження суттєвих якостей та явищ людського буття, поблажлива критика. Почуття гумору чи не найблагородніше з людських почуттів: воно не дається від народження, а розвивається разом з особистістю, стаючи показником динамічної пружності її розуму та фантазії, здатності із середини створювати гарний настрій. Є і національні особливості гумору, але й у кожній нації є люди зовсім нечутливі до гумору.

Гармонія – духовно-чуттєва характеристика динамічної рівноваги й цілісності буття, пропорційності відношень. Ця категорія *протилежна хаотичному*. Суміжні до гармонічного поняття: *міра, ідилічне* (піднесення насолоди до краси, стабільності; перебування в аурі безпроблемного щастя; вимагає виключної витонченості, почуття міри у мистецтві, бо ж легко впасти в поганий смак, розвагу буколік чи пасторалі); *елегічне* (врівноважена піднесеність, пафос легкого смутку як приємного настрою душі; ситуації відставання дійсності від ідеалу завдяки настрою покірності, споглядальності: але це не безтурботність, це жалоба за недосяжним, ностальгія за ідеальним; у мистецтві – поетична форма, пов'язана з роздумами про долю з відтінками примирення, сподівань, злагоди й легкого смутку; знайшла гарне вираження у жанрах пасторалі та буколік); *цілісне*.

Хаос – характеристика розщеплення, фрагментарності буття, безладдя, ентропійності, спотворення або втрати образу. Хаос належить до основоположних понять культури. Найбільш архаїчні культури практи-

чно його не знають. Хаос завжди привносить асиметрію, втрату синхронізації, нестабільність, катастрофічність, непередбачуваність, проблему вибору, бажання та прагнення породжувати нові порядки і ціннісно-нормативні системи. В основі хаосу лежить концептуальна ідея якогось іншого виміру. Якщо гармонія – вираження стійкості у нестійкому, то хаос – нестійкого у стійкому, його дисбаланс, розірваність. Однак хаос, при всій своїй первісності та нествореності, не такий уже й аморфний та гомогенний. Свідомість завжди явно чи приховано враховувала неоднозначність хаосу.

Хаос є тією відправною точкою, яка дозволяє якось відчувати "витік живого", стан життя, яке ще принципово не знає заборон, обмежень і розпоряджень, накладених на нього культурою, але вже відчуває цілісність людського розвитку, яка виводить його за природні межі. Ідея хаосу активізується в кризові, перехідні періоди. Унаслідок тотальної "хаотизації" сучасної культури стало необхідним чітко розмежовувати сфери хаосу, навіть у межах художньо-поетичного його відчуття. У цьому контексті ми стикаємося і з "негативними" аспектами хаосу. Усе більш активізується поняття хаосу в засобах масової комунікації як *інформаційного хаосу*. У родинному житті – як дисгармонії стосунків. *Дисгармонія* дійсно втомлює: десять хвилин сварки із чоловіком – і жінка каже: "Я так від тебе втомилася!". А після двох днів активного уїк-енду в горах: "Як ми чудово відпочили!".

Естетичне – *родова* (висхідна й завершуюча) категорія в системі естетичних категорій. Вужче цієї категорії є наступні поняття: естетичний ідеал, естетичний смак; ще вужче – художній образ, художній метод, художній стиль та інші категорії мистецтва. Естетичне протилежне утилітарному значенню, байдужому до естетики. Тому й категорією, *протилежною естетичному*, є **байдуже** ("чисте буття" не сприйнятої дійсності, відсутності духовно-чуттєвої визначеності: фізіологічно подразнена людина може бути душевно байдужою). Убивчою для естетичного сенсу є прагматична настанова свідомості. Неможливо погодитися, що **моральне** є частиною прагматичного. Естетичне дійсно важливе, цікаве, цінне для людини, але не в формі чуттєвої наочності, а у формі ідеалів (чуттєвого вираження духу, живої причетності, руху бажаного).

У мистецтві вирішення протиріч величного й нічого, потворного і прекрасного, трагічного та комічного завжди на користь ідеалу. Але зовсім не так у життєвій практиці, де головним способом реалізації

є користування. Оцінки поза користуванням не існує. Але ж, утилітарно, краща оцінка жінки – насилля над нею, краща оцінка їжі – поїдання її. Духовна сила людини долає утилітарність: оцінена байдужість є *безобразне* (це вже естетизація, співвідношення з ідеалом) – рух від непричетного до причетного, незадовільного до задовольняючого, відштовхуючого до привабливого, розщепленого до цілого.

Уже міфологія стала реальною мовою практики, яка, долаючи "чисте буття" (байдужість), надихає можливості людини ставати якоюсь. Персоніфікація природних явищ, уособлення й символізація є вираженням також і естетичної сили людини. Природне вже не є безрідним (духовно нежиттєвим). Невдоволення – це також акт заперечення чистого буття, переведення його в зобов'язуюче (ідеальне). Здивування – внутрішня причина формування самостійних духовних утворень.

Лекція 3. СТРУКТУРА ЕТИКИ

1. Сфери діяльного і свідомого в моралі й етиці.
2. Елементи моральної діяльності: особливості їх взаємодії.
3. Моральна свідомість. Сфери буття людського сумління.
4. Моральна диспозиція особи. Переконання та позиція.

1. Сфери діяльного і свідомого в моралі й етиці

Існує припущення про те, що положення про безпосередність зв'язку моральної свідомості з практичною діяльністю легко спростовується фактом існування моральної уяви, коли найрізноманітніші моральні колізії наче "програються" у свідомості, не одержуючи ніякого "опредметнення" у вчинках. Людина може уявити чи помислити якесь бажане зло своєму *недругу*, однак нікому не спаде на думку поставити це їй у провину, якщо мстиві плани не знайшли втілення в реальних діях. Але цей аргумент не спростовує зв'язку моральної свідомості з поведінкою.

По-перше, діяльність навіть найбуйнішої уяви генетично породжується чужими чи власними, попередніми їй вчинками, а у більш широкому плані – всім духовно-практичним досвідом суспільства, засвоєним даним індивідом, тому що тільки з нього уява може черпати "конструктивний матеріал" для своїх найфантастичніших побудов.

По-друге, діяльність моральної уяви індивіда, якщо вона створює стійкі образи, що одержали внутрішнє схвалення або згоду, рано чи пізно проявиться у вчинках. І, навпаки, якщо продукти діяльності уяви внаслідок їхнього суб'єктивного несхвалення чи неприйняття відкидаються індивідом, ця діяльність уяви здатна утримати людину від дурних вчинків. Відмова від здійснення недоброго – це теж свого роду гарний вчинок.

Безумовно, свідомість володіє внутрішньою відносно самостійною структурою, що дозволяє у наукових цілях вилучати свідомість чи її окремі елементи як самостійні об'єкти дослідження. Але можливість подібного абстрагування зовсім не означає, що свідомість у *дійсності* існує незалежно від ставлення до неї, поруч із нею чи над нею. Ще безглуздіше надавати реальність єдино тільки свідомості, що було б приводом замикати аналіз моралі винятково в її межах. Її як умістилище "належного" протиставляли "сущому" поведженню людей. Поза поведженням немає моралі, інакше довелося б допустити існування якихось моральних

феноменів (ідей, цінностей, імперативів), що мають незалежне від людей буття. Якщо під поведженням розуміти всю соціально значиму діяльність людей, то воно являє собою нерозривну єдність матеріального і духовного, об'єктивного та суб'єктивного, суспільного й особистісного.

Завжди існував й існує сьогодні надмірний акцент на поведінковий аспект моральності (переважно у творах філософів-матеріалістів). Слід зазначити, що в минулому проблемою взаємозв'язку свідомості та поведження займалися не філософи, для яких предметом міркування виступає "весь світ", а переважно психологи, тобто представники науки, що має своїм предметом свідомість. Саме психологи *вивчали* свідомість людини в нерозривному зв'язку з її вчинками. Але метод самоспостереження мало що міг дати через незначну репрезентативність свідчень, отриманих від спостереження психіки самого себе. Психіка ж інших людей може вивчатися тільки опосередковано, через зовнішнє спостереження поведінкових актів. Навіть сучасна психологія може досліджувати явища психіки тільки за допомогою спостереження їхніх зовнішніх проявів у вчинках і діях людини. Але суть справи не тільки в засобах і способах спостереження. Психологія принципово наполягає на єдності свідомості та поведження людини.

Ми будемо розглядати людину не лише як автомат природи, а й як суб'єктивну самодетермінованість, як духовну істоту. І структурувати мораль і етику будемо із цієї позиції. Ідею О. Дробницького (1974) вичленувати в моралі три основні сфери (підсистеми): *моральну свідомість, моральну діяльність, моральні відносини* сучасний провідний український етик В.А. Малахов вважає обмеженою, але приймає її як логічно чітку: дійсно, мораль не існує поза свідомістю й активністю людей, певним контекстом спілкування. Сучасні наукові уявлення дозволяють внести корективи у цю тричленну схему, а саме в конкретність указанного контексту.

Виділимо **три підструктури (сфери)** у структурі етики й естетики. Дві з них виділяють традиційно: діяльність і свідомість. Третя підструктура – це елементи єдності, які характеризують особливі настанови й переконання людини (у соціальній психології це назвали *диспозиційною структурою особи*), її синтетичні здібності та якості. Це підструктура реалізації та самореалізації, вже наявної готовності діяти й усвідомлювати певним чином, в якій взаємозв'язок діяльності та свідомості (моралі й етики) нерозривний і конкретно представлений. Отже, це і є реальний контекст спілкування.

2. Елементи моральної діяльності: особливості їх взаємодії

Моральна діяльність – це форма й найглибше вираження суспільних відносин, практики спілкування взагалі, а не лише "спеціалізована" діяльність, спрямована на активне утвердження певних цінностей моралі. Послідовно розглянемо основні елементи структури моральної діяльності.

Моральні стосунки – це відносини людей, в які вони вступають, здійснюючи вчинки, покладаючи на себе певні обмеження власних спонукань, бажань й інтересів, беручи певні зобов'язання та права. Вони присутні в актах будь-якого спілкування (духовно-емоційного обміну особистостей), але не комунікації (інформаційного чи практичного зв'язку). Моральні стосунки – це сутність спілкування між людьми; відкритість та замкненість, монологічність і діалогічність у цілісному процесі.

Толерантність, повага, співчуття, милосердя, любов є підвалинами моральних відносин між людьми. Вищими формами спілкування є *любов, дружба, братерство, товариство, відданість, вірність*. Люди вступають також у стосунки з природними та соціальними об'єктами, ідеальними утвореннями й квазіутвореннями. Отже, моральні відносини – це дії та вчинки людей, взяті у всьому розмаїтті взаємних перетинів і взаємодій людського буття при їх узгодженні з певними нормами й цінностями моралі, її вимогами. У формах спілкування вони концентровано зосереджуються не лише у позитивній якості, але й у конфліктах. Вирішальне значення для моральних стосунків мають увесь досвід та моральна атмосфера, що попередньо склалися.

Поведінка – це менш стійке, ніж стосунки, утворення; більш ситуативне. Стійкі форми вона отримує завдяки звичаям, правилам співжиття, суспільній думці, настановам виховання, певній аурі спілкування. **Вчинок** – це "першоклітина" поведінки. Тому поведінка вимірюється не суспільною (спільною) мірою, а індивідуальною. Вчинок – це реалізація норм, цінностей і принципів, які утворюють моральну культуру, тому він дає уявлення про справжню моральність людини. Він несе в собі всі компоненти диспозиційної структури особи (мотивацію, мету і результат – моральні наслідки вчинку). Здійснюючись у певній ситуації ("вибухаючи" в ній), вчинок незмінно окреслює навколо себе своєрідне поле сенсу.

Це сенсове поле залучає вчинок до надситуативного контексту культури. Саме тому рішучий вчинок людини може "переламати" саму ситуацію, радикально змінити її початковий сенс, як і змінити якісно саму людину (того, хто вчинив). Навіть незначні вчинки хоча б трохи зміню-

ють світ і нас самих. Але не варто ні зловживати вчинками, ні не мати готовності до їх здійснення (бути без диспозиції, не займати певної позиції).

Вчинки лише умовно можна поділяти на моральні й аморальні. Більш поширений розподіл на добрі й злі, хороші та погані. **Лінія поведінки** складається зі спрямованих особистістю вчинків завдяки зв'язку з внутрішньою моральною мірою (совістю) через певний ритм і рівновагу душі. Поведінка залежить від віку, освіти, виховання, корпоративних чи родинних цінностей, власного життєвого досвіду, поваги до мудрості. Лінія поведінки охоплює різні вчинки у певній єдності їх якості та спрямування у відносно тривалий період і незалежно від стійкості чи мінливості умов.

Моральні діяння – це вияв свободи дії, свободи волі, свободи вибору, в якому співвідношення мети та засобів діяльності, мотиву й результату моральної дії особистість чітко для себе визначила. Моральна дія тут виключно представлена як свобода вибору відповідно тільки своїй моральній меті. Добрі діяння не підлягають осуду, лише схваленню чи несхваленню. Але ж крім добродійності є ще й злодійство, злі діяння, які не підлягають схваленню, а лише осуду.

Поводження. У широкому сенсі цим терміном позначають характеристику всієї діяльності людини стосовно інших людей. У вузькому розумінні – це позначення етикетних форм і культури спілкування та поведінки (рос. "обхождение"). Атмосфера поводження вміщується між полюсами ввічливості й неввічливості. **Етикет** – це сукупність нормативно закріплених форм поводження, які характеризують зовнішні моменти стосунків між людьми та знаходять вираження у складній системі детально розроблених правил чемності. Він чітко класифікує ритуальний регламент поводження з представниками різних класів, верств, посадовими особами відповідно до їх рангу та статусу, надає особливого колориту стосункам у різних суспільних колах. Часто етикет перетворюється в прикриття лицемірства в повсякденних стосунках, "добру міну при поганій грі". Особливо це помітно у придворному та дипломатичному етикеті.

У неофіційному середовищі сьогодні етикет майже збігається із загальними умовами ввічливості, культури поведінки. **Тактовність** – почуття міри між тим, що хочу, і тим, що в конкретних умовах слід робити, що підходить, а чого не слід робити, говорити, емоційно виказувати окремій людині чи в гурті людей. Тактовність вимагає певного самообмеження, поступливості в ім'я взаємності з іншими, знайомими і незнайомими. Такт підказує не лізти без черги, не затягувати голосно пісню

у вечірній пізній час, не порушувати сон чи відпочинок інших. Упевненість, що "нам можна!" – підстава хамства. Слід навчитися робити відповідні акти у відведених місцях, щоб не завдавати іншим незручності або й шкоди.

3. Моральна свідомість. Сфери буття людського сумління

Моральна свідомість – особлива, найдавніша й найглибша форма свідомості взагалі, суб'єктивний бік моральності, здатний спрямовувати вчинки людей настільки, наскільки перед людиною відкриваються дійсні можливості вільного вибору залежно від її моральних якостей і мети.

Елементами моральної свідомості виступають: *норма, цінність, почуття, знання (поняття, категорії, принципи, ідеї* як у моралі, так і в етиці). Моральна самосвідомість людини знаходить вираження в наступних категоріях: честь і гідність, совість та сором, правда й справедливість.

Норма (керівне начало, правило, взірець; початкове значення слова "норма" – косинець для випрямлення лінії) – елементарна форма моральної вимоги, певний взірець поведінки, що відбиває усталені потреби співжиття й стосунків людей та має обов'язковий характер. Норма – усталена риса об'єктивного масового процесу чи явища, яка втілює особливості моральної свідомості певної епохи. Норми моралі – продукт історичного розвитку людства. Вони сформувалися в боротьбі зі злом, за ствердження добра, людинолюбства, справедливості, щастя людей. Для кожної епохи норми можуть бути такими, що формуються, актуально-функціонуючими, відживаючими. Моральні принципи і норми значною мірою визначаються соціально-економічними умовами життя суспільства.

У розвитку людства відзначається зростання моральної культури. Однак моральний розвиток має певні протиріччя. Загальнолюдське в моралі зіштовхується з проявами групової моральної свідомості, відбувається взаємодія загальнолюдського та особливого для групи чи індивіда. Норма загострюється, коли починає втрачати обов'язковість для свідомості (перестає бути нормою). Діалектика моральної регуляції така, що захист цілого – необхідна умова свободи кожного, а обмеження чи самообмеження – необхідна умова свободи всіх. Норма і є мірою свідомої оцінки зв'язку моїх дій із соціокультурними наслідками моїх вчинків, а не простою вуздечкою, цензурою, чинником посередності. Норма

"прикладається до примхливої кривої людських стосунків", виступаючи моделлю необхідної поведінки у різних ситуаціях і обставинах, оптимізуючи їх функціонування та розвиток.

Характеру морального нормативу можуть набувати як позитивні вимоги (поважай, повертай тощо), так і заборони (не вбивай, не кради тощо). Норми регуляції різні: норми-орієнтири, норми-вимоги, норми-заборони, норми-рамки (дозволу, обмеження), норми-зразки (заохочення, припису, наслідування, виховання). Заповіді релігії – фундаментальні норми. Ситуаційні норми межують із правилами етикету та культури поведінки.

Сутнісні риси всіх норм: *імперативність* (вимогливість: не показова, а справжня, не гіпотетична, а категорична); *здатність до універсалізації* (мають потенціал універсалізації, обов'язкової для всіх вимоги); *ієрархічність* у системі норм. Розрізняють тотальні (глобальні, стратегічні), локальні, групові універсальні, спільні професійні, стадіально-вікові, етнічні й національні, "статеві" норми. Усі норми виступають як "знаки" морального духу, а не лише примусу. Від того, що я вимушений украсти чи збрехати, ні брехня, ні крадіжка не стають нормами. Кому довелося це вчинити, має покутувати, а не торжествувати. У СРСР домінували не норми, а настанови на екстремізм. І не помічали аномальності титанічних зусиль чи безперервності подвигів, придумували умовного ворога народу. **"Золоте правило моралі"** – це норма норм, яка вимагає взаємності. Це вищий закон моральної свідомості. Основою його є проста вимога: "Чого не любиш в інших, того і сам не роби". Варіантів *золотого правила* є багато.

Цінність. Це поняття ввели неокантіанці. Воно широко ввійшло у науку. Існує спеціалізована на цінностях наукова галузь – аксіологія. Поширене уявлення про цінність як суб'єктивну значущість певних явищ реальності в протилежність пізнавальності (об'єктивній сутності). Не які вони є, а яке значення мають для нас із точки зору наших потреб й інтересів. Можна різними очима дивитися на один предмет. Та справжні цінності культури не призначені для вдоволення будь-яких потреб окремих індивідів. Швидше самі цінності, їх наявність визначають сенс існування. Вони не просто задовольняють потреби, а в цілком реальному відношенні духовно творять чи відроджують людину з усіма її потребами. Кожна справжня зустріч із мистецтвом та духовними здобутками людства відроджує, збагачує, оновлює, насичує новим сенсом, незаниманим раніше.

Існують принаймні **два типи цінностей**: цінності, сенс яких визна-

чається наявними потребами й інтересами людини (обслуговують самоствердження людини, якою вона є), та цінності, що надають сенс самому існуванню людини (створять людський зміст, принципово нові її якості). Останні і є цінностями культури ("вищими" цінностями, сенсожиттєвими, або самоцінностями). Вища моральна цінність – *ідея добра* – світоглядна передумова моральності загалом. Для безпосереднього морального функціонування вона має стати чинником волевиявлення людини. До вищих цінностей належать *святині* (своєрідні точки концентрації надприродного, але цілком реального буття, символи сакралізації). Святині значно впливають на людей, залучають їх до нових якостей і сфер. Відмова від них – *зріх!*

Моральна оцінка йде не стільки від знання, скільки від інтуїції (таємничих символів-значень). Надмірна соціалізація (особливо політична й правова) небезпечна для моралі, бо втрачається ціннісно-життєва форма спілкування, консолідації. Не існує моральних цінностей "буржуазних" чи "соціалістичних". Загальнолюдський зміст моралі не тотожний простим її нормам. Ділова мораль – нелюдська мірка людських діяльності та якостей.

Почуття. Моральні почуття – це не саме по собі відтворення за допомогою органів чуття, а дуже своєрідне (духовне, творче, вибіркове й водночас універсальне) переживання людиною своїх стосунків з іншими людьми. Чуттєве лише відображає, а моральне почуття (духовно-емоційне, оцінне) творить новий світ, нову якість реальності людського буття. Складний світ моральних *почуттів* (вини, стиду, обурення, ніжності, закоханості, взаємності, презирства, співпричетності, вдячності тощо) та *переживань* (задоволення–незадоволення, дружби–ворожнечі, любові–ненависті, довіри–недовіри, схильності–відрази, страху–гніву, симпатії–антипатії, схвалення–осуду). Конкретна цінність морального почуття визначається лише в цілісному контексті культури в залежності від того, чим воно викликане. Мати загиблого спартанського юнака-воїна переживала почуття гордості, коли дізнавалася про доблесть сина в останньому бою. Незадоволення не є простим запереченням задоволення. Воно позитивне.

Про гнів І. Кант сказав, що він є дуже благотворним почуттям слабкої людини, а намагання його приборкувати викликає непримиренну ненависть. Удавана мораль приховує гнів, утворюючи несправжніх друзів. Але він говорив й інше: "Людина ніколи не відчуває потягу до будь-якого предмету, не маючи водночас позитивної відрази до його реальної проти-

лежності". Неможливо схвалювати осуджуючи чи осуджувати схвалюючи. Досить протилежні почуття можуть діяти сумісно: С. Кіркегор називав надію і страх двома володарями людського життя, двома тиранами, що штовхають до пристрасного бажання знати майбутнє, тобто в обійми чаклунів, пророків, ясновидців та інших шарлатанів. Моральні почуття можуть бути складними: любов до Батьківщини, Бога, почуття господаря країни тощо.

Принципи – це "хребет" моралі; вони покладають стратегію духовно-практичної діяльності. Якщо норми стосуються певних конкретних аспектів людської поведінки, то принципи задають і характеризують певну цілісну лінію поведінки, є складовими характеру людини. Принципам не властива категорична обов'язковість (як нормам), прищеплювати їх можна лише силою власного прикладу, а не насильно чи спонуканням. Принципи – символічно-репрезентативна форма конкретних актів поведінки, абстракція певного напрямку вимог, які систематизують норми. Принципи моралі – це універсальні початково-вихідні вимоги, що охоплюють суспільне й особисте життя людини і конкретизуються у вигляді норм, які регулюють поведінку людей у певних життєвих ситуаціях. Норми моралі тоді стають діючою основою морального поведіння людини, коли вони затверджуються в її самосвідомості, здобувають якість переконання, зливаються з її почуттями.

Полюсами принциповості є позиції *ригоризму* (жорстких вимог) і *пробабілізму* (відносність вимог аж до безпринципності, повного скепсису). Стосовно цих полюсів дуже зрозумілою є думка Г.С. Батищева: "Найзгубніше для моралі – це людина, озброєна принципами". Принципи – не зброя, а частка нашого внутрішнього світу, завдяки якій реалізується моральна дієвість, можна передбачати поведінку, реакцію на різні обставини й пропозиції. Знання принципів ще не робить людину принциповою.

Принципи моралі – спрямовані на захист консолідованої цілісності людського буття наскрізні ідеальні норми (нормативні ідеали) в їх чуттєво-ціннісній формі, до яких прикуті совість людини, її переконання. Принцип може функціонувати як "застигла" норма-ідея, як імперативна цінність чи оцінний імператив. Мистецька думка може стати принципово продуктивною для моралі. У житті жоден предмет чи сентенція не переконують так, як типові та яскраві персонажі – вони принципові. "Ромео і Джульєтта" – це принцип закоханого серця, що орієнтує молоді серця вже багатьох поколінь.

Провідні принципи моралі як резонансні вияви її цілісності. *Гу-*

манізм та гуманність – вузловий принцип, що характеризує певне благоговіння перед цінністю людини, її життя, гармонійно розвинутою активною особистістю, талантом, творчістю, продуктивним і цікавим самоствердженням. Простіше, гуманізм – визнання цінності людини як особистості, персональності, її права на вільний розвиток і вияв своїх здібностей у певних спільнотах, утвердження блага та прав людини як головного критерію оцінки суспільних стосунків.

Гуманність – абстракція людинолюбства в конкретиці людяності в людині. *Великодушність* – форма вияву гуманності у повсякденних стосунках, коли вона перевищує загальноприйняті норми, спрямована на тих, хто цього не мав підстав сподіватися. Англійський поет Джон Донн добре висловив засади людської консолідованості, які вимагають принципової гуманності: "Якщо море наповзає на сушу – землі стає менше, коли вмирає одна людина – людства стає менше. Отож не посилай питати за ким дзвони дзвонять, бо дзвонять вони й за тобою". У всі часи й у різних народів проголошувалися добре ставлення, любов і повага до людини: "Без доброти, без співчуття нещасним – Нема ні слави, ні краси" (Калідаса).

Справедливість. Навіть словесно ця категорія вміщує в собі *правду* (вищу внутрішню цінність-ідеал правоти); *право* (формальний розподіл прав і дотримання рівноваги вимог до всіх); *праведність* (цінність праведного життя); *правило* (норма зобов'язань). Нормальний розподіл прав і обов'язків – важливий аспект ситуації справедливості. Як і міра споживання – головний предмет суперечок стосовно соціальної справедливості. Чи можливо поєднати свободу і рівність узагалі та стосовно споживання зокрема? Чи справедливі номенклатурні привілеї? Навіть війни поділені на справедливі й несправедливі. Істинна справедливість – надійний засіб багатьох справ. Намісник просив у халіфа гроші на будівництво захисних мурів. Халіф порадив: "Укріпи своє місто справедливістю – це найнадійніший захист від недругів" ("Чудесне намисто").

Працелюбність – це не характеристика працездатності, це культурний цінність-ідеал, який принципово утримує певний світоглядний рівень. Відома притча про "будівників комунізму" на одній з будов. Три робітники, що перевозили в тачках розчин, на питання, що вони роблять, відповіли по-різному: перший сказав, що тягне тачку, другий, що заробляє гроші для утримання родини, третій – будує комунізм! Тобто, перший дав оцінку безпосередньо своїй дії, другий – життєвій результативності, третій оцінював суспільний результат праці. Дійсно, праця може бути прокляттям, задоволенням, радістю або й медитацією (як у буд-

дистів-монахів). Праця-каторга не від фізичної напруги самої по собі. "Сізіфова праця" – образ даремних зусиль. Про бажання працювати в каторжних умовах і можливості психічного перетворення праці у каторгу чудово повідав Ф.М. Достоевський у "Записках з мертвого дому". Різний сенс мають примусова праця і праця вільна. Якщо дитина не стає більш управною і розумною, то не варто в школі заводити "труди". Не задоволення працею (і тільки) як у працелюбів, а цінність праці для людського буття в цілому визначає моральне ставлення до неї. І не стільки соціальний, скільки особистісний сенс консолідованої праці. Суспільна праця – важлива сфера справедливого розподілу благ, але вона не може бути критерієм і нормою розподілу, справедливості. Дуже складно нормувати працю: почасова платня – через дисципліну, а не через реальний внесок кожного; норми праці забезпечуються правом, а норми споживання залежать від норм праці. То чи ж є **платня** адекватним виразником міри праці? Чи це лише декларація? Ніхто не знає: кому, скільки, за що саме платити. Є лише певні пропорції.

Патріотизм – етнічна або національна орієнтація, яка має глибинну психологічну підставу (почуття свого, нашого, рідного) і складалася віками окремими спільнотами. Вітчизна (Батьківщина) – особливе середовище людського буття, висока цінність якого, відданість якому не вимірюється кілограмами чи метрами. Ідеологи класової боротьби проголошували: "Пролетарі не мають Батьківщини" доти, доки вони "клас у собі". Як не мають і нації, віри, власності та власного обличчя, сім'ї. Насправді націю втрачають не класи, а окремі люди, представники різних класів. І не обов'язково емігранти. Інтернаціоналізм ці ідеологи ставили набагато вище патріотизму. Він вимагав відданості загальнокласовому, що повинно було прокласти шлях до історичної зустрічі моралі й політики на одному "поверсі буття". Багато хто повірив цій зустрічі, навіть меблі комфорту перетяг на той "поверх". А зустріч не відбулася. І не могла бути, бо навіть проста відданість будь-чому загальному (абстракції) без живого індивідуального начала деморалізує особистість, перетворює "суспільного діяча" в носія *загальнолюдського безлюдності*. А це – жахлива річ! Як і одержавлений патріот, що лише декларативно відданий Батьківщині.

Патріотизм не є протилежністю *націоналізму*. Любіть свій народ, проте не за рахунок ненависті до інших націй. Любіть себе, будьте егоїстом у високому розумінні цього слова як благородства "Я". Не протилежний патріотизм і *космополітизму* (відчуття себе громадянином Всесвіту), якщо не матиме місце втручання політики. Держава надто

експлуатувала патріотизм, але почуття не до неї самої по собі взятої, а до малої Батьківщини, свого етносу чи народу – справжні почуття патріота. Космополіт (якщо він не "безрідний") не відривається від Батьківщини, там він і "космополітствує".

Толерантність – це не настанова на згоду-примирення з усім на світі (злом, насиллям, фанатизмом), а "нетерпимість до нетерпимості" (Вольтер) у міжособистісних стосунках на всіх рівнях спілкування, на відміну від *солідарності*, яка має опору в єдності інтересів, загальності мети. Необхідність одностайних дій при вирішенні певних завдань єднає солідарність із толерантністю, але для останньої – це може бути виключно засобом. Один – не ознака свободи від усіх. Одиниця приречена на самотність, якщо не стане єднатися. Якщо навіть інші – мені суперники, є необхідність єднатися і з ними. І терпіти те, що дуже мені не подобається. Заради конвенції для досягнення мети, а не духовної єдності.

А що ж то є – терпимість? Уміння без ворожнечі віднестися до чужої думки, поглядів чи дії, якщо вони не виходять зовсім за межі людського. Ми відчуваємо себе невимушено навіть у колі іноземців, коли люди іншої етнічної культури і віри ставляться до нас із повагою. Інша річ – нетерпимість, яка має різні ступені прояву: проста несхвальність (строгим захопленого, відважним обережного, веселим засмученого, старим молодого); вузьколоба незгода з незвичним чи дух суперечливості; упередженість або й стійка антипатія до цілої групи, верстви, раси, віри, хобі, професії тощо. Значну роль в останньому випадку грає максималізм або узагальненість суджень. Ми упереджено вирішуємо, хто що може; ми впевнені, що вони такі й крапка, ми поспішаємо "відкинути" всю людину, коли нам не подобається якась риса у ній. Максимальна упередженість – це *фанатизм* (агресивно нестримна нетерпимість). Дуже багато глобальних конфліктів на Землі породжені фанатизмом.

Толерантність важлива не лише як зовнішній, але і внутрішній регулятор моралі, що забезпечує рівновагу душі, знімає зайву напругу невдоволення, надаючи радість життю, глибину сприйняття почуттів і розуму. Істинний ворог моралі – нігілізм, байдужість. То як же сумістити терпимість і небайдужість? Мірою (єдністю кількості та якості) гуманного ставлення. Якщо по-людськи висловлювати незгоду – це вираження терпимості, а не лише простої ввічливості. Толерантність є мірою, принциповою нормою терпимості, мудрою стриманістю, а не ігноруванням норм і цінностей. Підвищує нетерпимість надмірна занепокоєність, знервованість. Але толерантний – не той, кому нема ніякого діла до вас, вашої

дії чи думки; і не той, хто завжди й цілком з вами згоден. Толерантний – це той, хто не згоден з вами, але до певної межі згоден терпіти цю незгоду, терпляче вести з вами діалог, дискусію. Просто все терпіти, з усім погоджуватися – нестерпно для людини гідної. Втрата переконань, поділу на правильне та хибне, хороше та погане – пустоголовість, а не толерантність.

Колективізм – принцип-позиція, що визначає ставлення особи до спільнот різного рівня, міру консолідованої спільності, солідарності при збереженні її самодостатності, індивідуальної неповторності. Це моральне вираження найважливішого моменту в способі буття людини у світі – спілкування у суттєвому вираженні й формах, великому часі та просторі. Цей принцип надає пріоритет групі, але при забезпеченні простору виявів і розвитку особи, її самореалізації. Недопустимо цей принцип робити тотальним засобом приведення до одного знаменника, належності без вибору. Важливо, щоб людини вела себе толерантно, справедливо, гуманно, компетентно, але вимагати бути "колективістом" за лінією "роби як ми, як у нас прийнято" і тільки так – це не колективізм, це казарма. Це не колектив, а команда, де всі дії підкоряються виключно утилітарній меті, де ваше душевне ставлення нікого не хвилює. Колектив-команда може обійтися і без "колективізму". Колективність – це ще не колективізм! Це може бути прості гурт або й натовп, а у справжньому колективі солідарність космічна (всезагальна). Той, хто думає, що може обійтися без інших, надто помиляється, але той, хто вважає, що інші не можуть обійтися без нього, помиляється ще більше. Колектив – середовище і результат самоствердження індивідів, які його утворюють. Поганими бувають не індивіди, а їхні відсторонення, чужість, байдужість за принципом "моя хата скраю".

Інтернаціоналізм як колективізм у глобальних масштабах світового протистояння класових інтересів – це принцип політичний, а не моральний, функціональний, а не якісний для людини, бо нічого живого у ньому не лишається. Крім "жертв інтернаціональних", Мао Цзедун пропонував "інтернаціоналізм" з іншого боку: "Культура іноземних держав – це лише сировина для збагачення своєї". Отже, "загальне благо" – справжній протилежний полюс крайньому індивідуалізму-утилітаризму, а не індивідуальній моральності. Філософ М. Бубер мав підстави дорікати "колективізму" (соціальним організаторам, інформаторам і контролерам, що додумалися до управління мораллю й колективізації совісті): "Індивідуалізм бачить людину лише у ставленні до самої себе; колективізм не помічає людини взагалі".

Теоретичний рівень моральної та етичної свідомості включає в себе всі елементи "буденної" моралі, але крім того розробляє теоретично різні *вчення, погляди, концепції* та забезпечує можливості їхнього входження в уже наявну "практику" моралі. Лише теоретично можна виявити суттєву специфічність моралі у безпосередньому й соціокультурному середовищі спілкування людей.

4. Моральна диспозиція особи. Переконавання та позиція

Моральна диспозиція особи – це найзначніше вираження її духовно-практичної природи, вираження *живої єдності* діяльності й свідомості, як вона реально проявляється в особистості. Елементами диспозиційної структури виступають: *мета, потреби, інтереси, мотиви, ідеали, ціннісні орієнтації*. Вчинки завжди здійснюються через відповідну моральну диспозицію, окремі елементи якої не завжди виходять за межі утилітарного спрямування, як і не завжди мотивовані власними потребами (стихийність, гуртова психологія).

Інтереси – підґрунтя для почуття співпричетності, яке мобілізує та дисциплінує значно ґрунтовніше, ніж заклики й умовляння. Без реальної співпричетності не може бути переконливих почуттів відповідальності, піклування, відданості, взаємності, вірності, обов'язку тощо. Кожна ідея осоромить себе, якщо вона відривається від інтересу.

Мотиви. Можна прекрасно знати норми, мати чудові принципи, але при цьому не ворухнути пальцем для їх практичного втілення в життя. Для реалізації потрібні реальні рушійні сили, які б сполучили вимоги свідомості зі світом конкретних людських дій і вчинків. Такі рушії – внутрішні, суб'єктивно значущі спонуки до дії – і називають мотивами. Мотив – це зацікавленість суб'єкта в певній дії. Це відповідь на питання – чому він її вчинив? Моральна вартість самого вчинку далеко не завжди відповідає моральній вартості мотиву, який знаходиться у підвалинах дії. Можна керуватися надзвичайно моральними мотивами, але робити щось сумнівне, недоречне або й зовсім шкідливе: добрі наміри, як відомо, – шлях до пекла, "ведмежа послуга" тощо. Що ж класти в основу моральної оцінки людської дії – *мотив* чи *результат*? Мораль не може бути байдужою до власної гідності мотивів, на яких базуються вчинки. Зовнішня відповідність дій людини моральним вимогам ще ні про що не говорить. Адже при цьому можуть переслідуватися виключно позаморальні цілі та мотивація. Дія – зовнішнє у вчинку, мотив – внутрішнє!

Ціннісні орієнтації. Якщо мотивація дає відповідь на запитання *чому, для чого* людина діє певним чином, то ціннісна орієнтація висвітлює *заради чого* діє людина, *чому присвячує* діяльність свою. Це довгостроковий план і сенсова перспектива поведінки, всієї діяльності, це найважливіший прийом морального освоєння світу, що просякає всі рівні людської психіки (свідоме, підсвідоме, почуття й розум, волю). Вони забезпечують функціонально-регулятивну єдність усієї структури моральної свідомості та буття. В історії моралі вони були підставою морально-ціннісної символіки, що координувала й субординувала поведінку та стосунки людей. Ціннісна орієнтація – це інтенція свідомості, настановна особи (диспозиція) на певні речі, якості, людей, життєвий успіх, суспільний статус, самореалізацію, це – закріплення стійкого корінного сенсу існування у стосунках з іншими. Сама моральна цінність не існує поза ціннісним відношенням, яке визначає стиль (культуру) стосунків, наближує моральне і художнє мислення, бо оцінна домінанта свідомості оперує не окремими поняттями, а цілісними блоками сенсів, у яких органічно переплетені раціональні й емоційні, понятійні та інтуїтивні моменти.

Моральні якості – це найбільш типові й свідомо підтримувані риси характеру людини, які забезпечують стійкість її поведінки та поводження. Субстратом моральних якостей може бути лише особа. Вони можуть бути позиційними (принциповими) та контрпозиційними (безпринциповими). У свій час контрпозицію позитивним якостям називали "антиподами комуністичної моралі". До позитивних позиційних якостей належать такі: порядність (зародок досконалості), працьовитість, чуйність, шанобливість, щирість, доброзичливість, мужність, благородство. Не варто всі та всілякі моральні риси та властиве людині ставлення відносити до якостей. Інтегральна якість у диспозиції ідеалу – **досконалість!** У диспозиції цінності людини – **гідність**. Вчинки – очевидні показники моральних якостей.

Моральна позиція людини – це органічна частина її життєвої позиції. Добро не може бути зовсім тотожним життю: воно спрямовується також ідеалами, принципами, особистими переконаннями. Людина може займати активну, пасивну чи байдужу позицію, бути конформістом або новатором. Зустрічається нерідко й фальшива позиція, демонстрація на публіку при гнилій моральності. Позиції людини забезпечуються її переконаннями.

Переконання – основа свідомої моральної діяльності (психологічний стан активної "живої" свідомості, вірність вірі), вищий механізм регу-

ляції поведінки, що спирається на моральні якості, орієнтації та моральну позицію людини. Отже, це не ситуативна ідея, а стан усієї свідомості, духовного світу особи, глибоко вкорінена й сумлінна моральна уява, яка веде до певної практичної реалізації. Доброта й благородство почувань надійні лише при твердих переконаннях, коли добре відпрацьована думка зливається з вольовим забезпеченням, коли узгоджені факти життя й отримані знання. Зв'язок знань (емоційно пережитих, сердечно вкорінених), вчинків і переконань може бути прямим і зворотним ("слово та діло", ідеї лягають на раніше сформовані настанови, кожний етап життєвого шляху дещо трансформує переконання). Але є багато чинників, від яких залежить якість переконання: вік, стать, освіта, фах, клас, соціальний статус, політична прихильність. Головний чинник – якість самої людини як особи, її вимогливість до себе, бо до інших – то невелика чеснота. Люди без переконань у своїй масі не прощають різкої зміни їх у інших навіть один раз у житті. Звичайно, що мова йде не про кон'юнктурників, які змінюють погляди залежно від ситуації та зовсім безболісно. Зміна переконань може бути лише принциповою для особистості, болючою для серця.

Переконаність – це результат ставлення людини до своїх вчинків, переконань, упевненість у власній правоті. Мистецтво переконувати – важливий чинник міжособистісного спілкування, життєвого успіху – це процес передачі моральних уявлень іншим людям: аргументовані пояснення, докази, емоційний колорит, авторитетність суджень глибокого змісту й сенсу, досвід особистості. При однакових знаннях, уподобаннях, почуттях й ідеалах переконання не обов'язково однакові. Уміти бути переконливим важливо, але не пихою авторитарності, самовпевненістю в одвічній своїй правоті, сугестивно-харизматичним впливом чи перевагою волі, нав'язливістю, цинізмом тощо.

Основні диспозиційні орієнтації та синтетичні моральні якості особистості знайшли теоретичне вираження у моральній філософії епікуреїзму, стоїцизму, скептицизму, утилітаризму.

Лекція 4. СТРУКТУРА ЕСТЕТИКИ

1. Особливості структурних елементів естетики.
2. Елементи естетичної діяльності й особливості їх взаємодії.
3. Естетична свідомість. Сфери буття краси.
4. Естетичне відношення як особлива диспозиція і вираження духовно-практичного освоєння дійсності.

1. Особливості структурних елементів естетики

В естетиці також можна виділити три структурні сфери: діяльність, свідомість і диспозиція особи. Третя підструктура – це елементи єдності, які характеризують особливі настанови й смаки людини, її синтетичні здібності та якості. Це підструктура реалізації та самореалізації, в якій взаємозв'язок естетичної діяльності й свідомості нерозривний. Ще значніший він у художньо-естетичній сфері – мистецтві. Звернемо увагу на відмінність естетики від етики. В естетиці існує значно тісніший зв'язок структурних підсистем та їх елементів. Він відбився в понятті *естетичне відношення*. Зупинимось коротко на ньому. На думку С. Канарського, складно ввести естетичну практику в теорію естетичного пізнання. Онтологізм естетики лише у кінцевому рахунку подібний до мети пізнання – відтворити об'єкт саме як об'єкт, який відокремлюється від суб'єкта, стає "річчю в собі", а не "річчю для нас". Це не відповідає естетиці, де поза стосунками суб'єктів не існує і відношення до об'єктів. Естетичні якості не існують предметно: онтологізм за суттю сам є гносеологічним напрямком, який розглядає об'єкт безвідносно до людської практики і пізнання (сьогодні таке матеріалістичне розуміння буття вже майже повністю подолане, Канарському ж у свій час довелося покласти гносеологію, а не онтологію підвалинами естетичного відношення).

"Об'єктивізм", що аналізує явища поза суб'єктивним відношенням людини, приводить до опису естетичного, а не до його розуміння. Не варто ототожнювати матеріалістичний об'єктивізм буття з онтологізмом узагалі, який зовсім не варто відкидати, бо "буття, що дається в думці, вже є мислиме буття", яке зовсім не байдуже людині, а отже може отримувати естетичні властивості. Реально в естетичних предметах оцінюють саму людину.

Уперше універсальне охоплення світового художньо-естетичного

процесу на моністичних засадах здійснив Гегель. За його тріадою марксистки початково збудували систему естетики на зразок елементів діалектики: *принципи, закони, категорії*. До принципів безумовно віднесли класовість, партійність, народність тощо. Законами вважалися суттєві необхідні зв'язки, які внутрішньо притаманні естетичній і художній творчості, розвитку естетичного сприйняття та які естетика узагальнює. У свій час Ю. Борєв вибудував категорії естетики у велику розгорнуту систему. Надто лінійний і спрощений підхід "ковзав" по поверхні проблеми естетичного відношення. Насправді взаємозв'язок діяльності та свідомості в естетиці іманентний, а не зовнішній. Без нього не може бути естетичного відношення, яке включає в себе:

естетичну діяльність (об'єкт, суб'єкт, предметне відношення). Магія – для естетики це також предметне відношення;

естетичне сприйняття (перцепцію). Це елемент свідомості, ціннісне відношення. "Чекання неочікуваного" не менш вагоме в естетичному сприйнятті, ніж ефект узнавання, міметичне відтворення. Надто різке порушення звичних форм може призводити до перешкод позитивного сприйняття безпосередньо. Повноцінне емоційно-духовне сприйняття дає своєрідний психологічний результат – певний стан душі, особливе емоційне наповнення-настрій (водночас полегшення, освіжаюча дія, очищення, насолода). Такий стан душі ще від Аристотеля отримав назву *катарсис*. Найбільш рельєфно він проявляється при зустрічі з мистецтвом, де присутні міра почуттів і почуття міри, пробуджується фантазія та творча уява. Естетичне *задоволення* (насолода) – складний духовно-емоційний процес, який має ряд станів: *хвилювання* (сигнал передчуттів певних можливостей у різних сферах), *радість* (емоційно-розсудливий стан душі при певних успіхах і подіях), *захоплення* (сприятлива відповідність чеканню), *потрясіння* (духовно-емоційний стан, що спрямовує переоцінку певних цінностей, оновлює, розчавлює, підносить, підбиває, обезсилює, розчаровує тощо), *пристрасть* (вищий емоційний злет почуттів, що може вивести їх з-під розумного контролю), *щастя* (вищий рівень душевного задоволення в універсальному вимірі життя);

художньо-естетичну картину світу (узагальнений досвід у всьому розмаїтті видів мистецтва);

знаково-символічні засоби чи їх системи (різного роду, модальності, матеріалу та гатунку, засобів виразності тощо).

2. Елементи естетичної діяльності й особливості їх взаємодії

Структура естетичної діяльності – це естетична активність та реалізація (також і художня творчість), художнє творення та сприйняття, це і всі естетичні стосунки людей. Можна визначити загальні *сфери* діяльного вияву естетичного та краси (як сфери творення, вияву і реалізації естетичного відношення).

Праця – висхідний аспект світовідношення і освоєння світу "за законами краси". Це сфера безпосереднього стикання людини і світу, обміну речовини й енергії (як і міри їхнього нерівномірного розподілу – інформації) між людиною та природою. Праця – головний спосіб і чинник саморозвитку та самосвідомості людини, обов'язкова фаза освоєння дійсності, а тому й аспект чуттєвої трансформації від окремої корисності до універсальності ("за мірками всіх живих видів"), а потім і самоцінності (вищої, культурної цінності) чуттєво-предметного світу. Праця – мотиваційний епіцентр сфери спілкування, а тому й джерело естетичних переживань. Є своя праця й у мистецтві: художні ремесла, народна архітектура, орнаментування, дизайн і технічна естетика. Свобода виростає з необхідності та за необхідністю. Уже звільнення руки від опорної функції – величезний ступінь естетичної свободи, бо звідси починається штучна предметність (артефакти), стягання натуральних властивостей із предметів і вільне їхнє перетворення в якісно нові образи та властивості. З точки зору трудової теорії походження мистецтва, естетичного, їхнім джерелом не є саме естетичне. І це вірно, але не вірно, що похідне або зводиться до того, із чого походить, або вважається не самодостатнім. Не вірно й те, що *лише* праця є джерелом естетичного, що вона його безпосередньо породжує. Є ціла низка засобів трансформації простого відчуття до естетичного. Розвинуті у різних сферах і формах діяльності та спілкування здібності й потреби людей інтегруються у цілісну якість – **духовну!** Духовність, взята у відношенні до емоційно-естетичного осягнення чуттєвих об'єктів, і є естетичною якістю – духовно-емоційною чутливістю людини, яка утворилася поверх утилітарно-вітальних потреб та здібностей. Отже, естетичного не може бути поза життєво-практичним процесом (теза); естетичне не є власне цим процесом (антитеза); естетичне – духовно-практичний процес (синтез).

Побут зберігає певний синкретизм, початкову цілісність і нерозчленованість образного осягнення, хоча й не сягає мистецької форми у її

самодостатній глибині. Побутовими є обряди, фольклор, усна народна творчість, аматорські мистецтва, прикраси побутового середовища.

Дозвілля забезпечує найменш утилітарні прояви естетичних можливостей завдяки уяві, фантазії, свободі спілкування. У цьому реалізується повнокровність образності. Особливо важливі естетичні можливості гри. Пусте або байдуже дозвілля знаходиться поза естетикою, задовольняється ерзацами. Естетичне відношення виникає завдяки спільностям образів, узагальнень, переживань, тобто спілкуванню. Воно ж розширює естетичні інтереси стосовно інших людей і культур, які забезпечують розмаїття відображення та особливого вираження чуттєвих належностей світу. Специфічними є естетики у безпосередньому і соціокультурному середовищі спілкування.

Природа зовсім не є початком естетичного відношення, хоча є початковою умовою життя людини. Універсально-космічний сенс набувається лише при досягненні людиною певних внутрішніх здібностей завдяки головним чинникам способу людського буття у світі природи – діяльності та спілкуванню. Пейзаж і натюрморт як жанри з'явилися пізніше інших: антропоморфного освоєння предметного світу, його одухотворення.

Ставлення до природи внутрішньо суперечливе. З одного боку, суспільство відповідно до свого загального культурного розвитку все більше звертається до природи як джерела естетичних переживань і естетичних цінностей, з іншого – своєю діяльністю наносить непоправну шкоду природі, створюючи загрозу екологічної кризи і тим самим власному існуванню.

Пізнання. Сфера пізнавальної діяльності була б надзвичайно обмеженою поза моральними й естетичними вимогами та чинниками. Достатньо широко відоме значення краси пізнавальних пошуків і теорій. Не менш значимими, ніж у науці, є естетичні та художні думка, мислення, пізнання світу.

Мистецтво – особлива сфера і форма естетичної діяльності та свідомості. Художня творчість надзвичайно специфічна. Вона має не тільки естетичне, але й *позаестетичне* та *надестетичне* відношення. Холодні почуття й аналітичність перетворюють естетичне в художнє творіння, мистецький твір (означення, особливий концентрат естетичного). Томас Манн називав художню творчість злочином (переступанням межі), продажем душі дияволу. Це закладання – закладна надлюдських можливостей посилення задушевного. Парадокс у тому, що любов, кохання (ці найвеличніші почуття, органічні для мистецтва настільки, що завжди були центральною його віссю) повинні бути призабуті митцем.

Аналітика не сумісна з палким почуттям. Та головне – аналітичними засобами треба відтворити для себе й інших світ неповторно-чуттєвого, емоційно-духовного. Отже, сумісні геній і злочинство? Сучасність не втратила кохання як центральної осі мистецтва, але у що вона перетворила саме кохання? В якусь біотехнологічну примару й облуду.

Мистецтво охоплює досвід дотикання до світу художника: первинного, нестандартного, неповторного, неідеологізованого. Шаблон, загальна норма – вбивство мистецтва. "Для повноцінної творчої діяльності у мистецтві необхідне любовне, милуюче прийняття буття саме як *буття іншого*, тобто просвітленого певною духовно-душевною орієнтацією у світі" (В. Малахов). Треба не стихійне блукання у бутті, а "творче обєрігання істини", яка у "розгортці сущого" вільно являє себе як "надлишок, переповнення, принесення дарів" (Гайдеггер). Мистецтво як особлива сфера і форма естетичної діяльності та свідомості найзначніше впливає на естетичний розвиток через високий рівень одухотворення й трансформації почуттів ("чарівна сила мистецтва"). Мистецтво є і головним засобом естетичного виховання.

3. Естетична свідомість. Сфери буття краси

Елементи естетичної свідомості структурно відтворюють певний момент загальної системи життєдіяльності. Це ідеальний бік освоєння світу за законами краси, тобто суб'єктивний момент естетичного відношення. Сутність естетичної свідомості – здібність сприймати дійсність в емоційно-образній формі, цілісній єдності, індивідуально неповторній гармонії форми й змісту; надавати вираження сприйняттям з точки зору довершеності, краси, вищих переживань душі. Ядром естетичної форми суспільної свідомості є мистецтво, хоча виявляє вона себе буквально у всьому: науці, ремеслах, міжособистісних стосунках, спілкуванні з природою, Богом, суспільними явищами, сфері дозвілля, побуту, праці тощо.

Почуття. Естетичне почуття – це не саме по собі чуттєве відтворення за допомогою органів чуття, а дуже своєрідне (духовне, творче, вибіркєве й водночас універсальне) *переживання* світу людиною. Естетичний об'єкт сприймається не лише думкою, цінностями, але й почуттями, які утворюють дуже своєрідну реальність, що завдяки попереднім переживанням має можливості *аперцепції* (сталих образів). Почуття, що "знаходяться в полоні" грубої практичної потреби, мають лише обмежений сенс. Для голодної людини не існує людської форми їжі,

а є лише її бідне абстрактне буття. Пригнічена нужденністю й турботами людина несприйнятлива навіть до найпрекраснішого видовища. Ідилічне, похмуре, піднесене чи радісне – це універсальна точка зору людини. Чуттєве лише відображає, а естетичне почуття творить новий світ, трансформуючи й надаючи дійсності нового образу. Це "почуття-теоретики" ("розумні") й водночас "практики" (духовно-практичні).

Має місце й естетичне співчуття – **емпатія**. Естетична інтуїція не має у собі нічого, крім приємності. Вона відлучена і від думки, і від дійсності. Це "красивість", а не краса. Це немотивована якість. І заперечувати сприйняття "красивості" критиканством – безкорисно. А ось смак спрацьовує і в естетичній інтуїції. Гедоністичний момент естетичного почуття (*переживання-насолюда*) далеко не тотожний грубо-чуттєвій насолоді від смачної їжі чи тілесного дотику, хоча без неї неможливий. Не підміняє і мова логіки мови почуттів у чуттєво-інтелектуальному переживанні. Правопівкульна функція мозку домінує в естетичному переживанні ("фізіологія не чужа мистецтву"), хоча приємне – зовсім ще не прекрасне. Останнє відтворює в почуттях гармонію, рівновагу, лад, душевний настрій.

Емоції в естетиці відбивають не предметний зміст явищ чи речей, а переживання культурної значимості людських стосунків, отже вони походять від оцінного сприйняття як форми задоволення духовної потреби, безкорисливого споглядання з пристрасним переживанням в уяві. Без емоцій освоєння світу перетворилося б у безплідне поле абстракцій та умовиводів, проходу аналізу. Естетичні емоції тому є своєрідним антагоністом не лише утилітарно-фізіологічному, а й раціонально-абстрактному. Як терапевтичний засіб вони є своєрідним відпочинком від напруги й водночас якісно іншою напругою. Вони містять у собі потенційні можливості естетичного смаку, всієї художньо-естетичної діяльності.

Оцінка. В естетиці – це відношення до цінностей з точки зору їх особистої значимості. В естетиці поза оцінкою естетична цінність не існує, але не можна абсолютизувати її суб'єктивність. Оцінка – це суб'єктивний результат ціннісного відношення. Між "знавством" (віданням) і свідомістю, між знанням та совістю стоїть оцінка, між мистецтвом і естетикою – критика. Для судді, що лінчує, не існує закону – він діє по совісті. Критик тоді не автомат, коли судить за законом Лінча та сам виносить вирок – "безсовісний вирок совісті"; "критик – кат при беззаконному судді".

Образні символи (ейдоси) – це світоглядний сплав чуттєвого й оцінного. Саме тому естетичні образи набагато більше відрізняються в окремих особистостей, ніж чуттєві. Життя людське вже є чуттєвим вия-

вом духу, образ – метаморфоза всієї сутнісної причетності людини до життя. Почуття потворного спирається на руйнацію образу (*безобразне*). Але й "безпредметне мистецтво" – не безобразне, воно лише абстрагує образи, але ж не втрачає чуттєвості. Метафоричність (єдність загального й індивідуального) присутня в будь-яких естетичних образах. Естетична свідомість – це перш за все усвідомлення емоційно-образного знання дійсності й вираження людського ставлення до нього.

Цінності – значно перетворені звичайні значимості чуттєво-предметного світу, які поза ідеальним не мають реального змісту. Вони залежать від епохального контексту та стилів (почерку культури): у кожній епосі різна якість цінностей. Питання про естетичну (художньо-естетичну) цінність – це питання загальної еволюції людської психіки під впливом зовнішніх імпульсів і здібності протистояння "чужості" або "всього лише" дійсності.

Цінність – не від самих по собі явищ життя, а від їхнього художнього перетворення: не просто типізація, узагальнення, символізація, не лише масштаб, внутрішня місткість, майстерність ремесла, а утворення нової духовної реальності з новими безкінечними можливостями у будь-яких ситуаціях і обставинах. Саме ця нова духовна реальність робить художній твір впливовим, сугестивним на великій відстані у просторі й часі. Досконалість у мистецтві йде не від точного дотримання правил, а від якостей особи. Естетична цінність – це ті особливості предметів, явищ, риси життя людини, які викликають особливі людські емоції.

Художні цінності – великі загально-значимі результати творчості митця, що *створюються* (естетична цінність *виникає* у руслі життя). При всіх завоюваннях художня культура соціалізму не знаходиться на висоті кращих досягнень літератури та мистецтва минулого. Безцінність шедеврів – мета і зміст творчості. Цінується неповторність художніх цінностей (навіть тих самих) кожної епохи. Та завжди існували *несправжні художні цінності* (ерзаци): галаслива експлуатація злободенних тем і мотивів; зовнішня привабливість матеріалу чи виконання без глибини сенсу; недозріла класика, що вічні проблеми в неякісних чи нестійких формах зростала, чи зміст слабкий у формі добрі відлила. Склалася традиція оцінки класика як творця завжди лише вершинних творів; новаторство поза традицією: довільність чи свавілля, випадковість, мілина; традиційність без усякого відчуття сучасності, співпричетності.

Існують і *справжні*, але *недосяжні художні цінності*, бо між значимим змістом та сприйняттям знаходиться значний часовий або мен-

тальний проміжок. Недосяжним уповні є шифр образів (різні рівні сенсу: безпосередній, естетично трансформований, глибинно-метафізичний).

Естетичне й художнє мислення: погляди, думки, парадигми, поняття й категорії. Категорії естетики – це також історичні шаблі сходження самовираження людської діяльності та духовності, каркас сенсів діяльності. Естетичне й художнє мислення є принциповим: *ставлення до світу за законами краси* характеризується цілісністю, синкретизмом, ейдетичністю осягання, єдністю різноманітного, багатогранністю суб'єкта та об'єкта, різними аспектами відображення, емпатичним вираженням почуттів (при всій аперцепції), а тому й неодмінною антропоморфізацією будь-якого об'єкта.

Теоретичний рівень естетичної і художньо-естетичної свідомості включає в себе *вчення, погляди, концепції* та їх входження у практичне життя. Існують і власне теорії естетичного.

4. Естетичне відношення як особлива диспозиція і вираження духовно-практичного освоєння дійсності

Естетичне відношення може виступати як особлива диспозиція особистості, не втрачаючи при цьому можливості бути виразником духовно-практичного освоєння дійсності. До елементів естетичної диспозиції належать: естетична мета і мета художньої творчості, естетичні потреби й інтереси, ідеали, естетично-ціннісні орієнтації, попередній естетичний досвід. Ціннісна орієнтація художнього твору надзвичайно розмаїта, вона не тотожна виховній його функції.

Естетична позиція людини – це органічна частина її життєвої позиції, хоча відношення за законами краси далеко не тотожне життєво-практичному. Найповніше вираження вона знаходить в естетичних (і художніх) смаках – стійких настановах естетичного ідеалу.

Естетичні здібності та потреби є корінними людськими вимірами духовності. Особливим для естетики є те, що без естетичних здібностей не існує й естетичних потреб. Головна естетична здібність – розвинутий смак. Естетична потреба – суб'єктивне усвідомлення й підсвідомо-психічна "рефлексія" духовних потреб в естетичному та художньо-естетичному переживанні світу, передумова естетичного освоєння художньо-культурних цінностей. Гострота естетичних потреб залежить від ціннісних орієнтацій людини в актах комунікації з предметним світом та світом людей (споглядальних і дієво-творчих), у міжособистому спілку-

ванні. Потреба у чуттєвому задоволенні та насолоді від своїх і чужих результатів творчості, одухотворення явищ природи й людських спільнот чи життєвих процесів – ось підстави естетизації потреб. Насолода як гедоністичний момент життєвого відношення духовно ейдетизує потребу, долаючи всього лиш утилітарний, споживчий її сенс. Естетична потреба не руйнує, не деформує цілісність чуттєвого предмета, трансформуючи, перетворюючи його ідеально, піднімаючи до універсальної гармонії космосу.

Естетичний ідеал – концентроване вираження світогляду, конкретно-чуттєве уявлення про красу в її найвищому вияві досконалості. Це також вищий рівень ціннісної орієнтації, головна мотивація естетичної диспозиції, вища норма й регулятивний принцип, потреба сублімації (потяг до ідеального від утилітарного). Ідеал поза естетикою, або відсутність ідеалу "опускає" ідеал до ницості "самого життя". Ідеал – складне утворення, що включає в себе не лише належне, але й бажане та дійсно існуюче. У різних епохах були відмінні від інших ідеали. Естетичний ідеал має прямий зв'язок з метою (цільовим спрямуванням на досконалість) та смаком (якісним наповненням культури почуттів). Ефективність функціонування естетичного ідеалу тим вища, чим більше збігаються ідеали окремих осіб, груп, верств. Але так відбувається лише до певної межі, після якої йде стандартизація, у тому числі завдяки уніфікованій системі естетичного виховання.

Найбільш рельєфне вираження естетичний ідеал отримує у мистецтві, в якому активно формуються та зримо втілюються епохальні уявлення про досконале у художніх образах. Естетичний ідеал знаходить вираження у самій структурі художнього твору, його образному ладі (навіть у негативних образах).

Естетичний смак вимагає адекватності людських почуттів, стійкості цінностей, єдності норми й ідеалу (це стійка настанова ідеалу, "продукт, якого завжди на всіх не діставало"). Як категорія ідеал охоплює суб'єктивне та всезагальне, характеризує вільну від утилітарних міркувань і суджень розуму здатність інтуїтивно відчувати прекрасне. Смак – суттєвий чинник почуття задоволення при спогляданні прекрасного. Але звідки ж достовірність смаку? Кант запевняв, що від апріорного принципу доцільності. У всякому разі – це досить інтуїтивна і загадкова за змістом людська властивість. Не завжди зрілість смаку відповідає світоглядній зрілості. Та все ж без визрівання смаку в цілому неможливий перехід до більш високого його естетичного рівня. Про фізіологічні смаки дійсно не сперечаються. Адже тут мова йде лише про

перевагу вподобань. Естетичний смак – соціокультурна, вища духовно-практична якість людини, здатність особистості до індивідуального відбору естетичних цінностей, саморозвитку й самовиховання. Вибірковість не є показником свавілля рівня смаку. "Усеїдність" смаку – показник відсутності особистого ставлення, але особисте ставлення не заперечує універсальності гармонії духу (головного критерію естетичного смаку). Про ці смаки все ж сперечаються, бо вони є показником естетичного рівня.

Поганий смак девальвує художні цінності, його відсутність ставить мистецтво за межі естетики, перетворює його твори на ерзаци. Ситуативність смаку помітна в явищах моди, художньої критики (коли явно чи неявно комусь "підсуджують" як на футбольному полі). Лише високий смак самого мистецтва і його поетики – "непідкупний охоронець" рівня, якості, істинності смаку. Час сам вибраковує зайве, недостатнє, інколи й важливе, але віджило. Поезія сама водночас і дерево, і садівник, який відсікає непотрібні гілки й зберігає сили та соки коріння і стовбура. Але ж скільки є шкідників: комах, бактерій, грибів, гусені, гризунів, морозів, знесиленість ґрунту тощо. Не так уже все й "рожево" навіть у поезії.

Знаково-символічні засоби. Вульгарне розуміння протиставляє мову розсудливості, логіці, відповідності мові поетичній, риторичній, образній, фігуральній. "Насправді, їм обом протистоїть мова безформна, житейська, утилітарна. Та мова, що є запасним складом, матеріалом для карбування і логічних, і поетичних елементів мови". (Г. Шпет). Карбування елементів мови естетики, мистецтва вимагає особливих означень та їх засобів – *знаків*. Особливістю естетики є те, що сам об'єкт естетичного сприйняття виступає спочатку як певний знак (з різними можливими значеннями). Знак не відображає, а позначає дійсність (зовнішні явища чи психологію). Він лише "репрезентує"; "заміщає" речі, процеси, властивості, уявлення, ідеї, тобто є, як вважав Бенвеніст, "субститутутом для свідомості", який стійко зберігає сенс і значення. Отже, естетичний знак замикає сутність і сенс явищ в опосередкованість "свідчень" про дійсність: заміщення дійсного вказує на договірне походження знака (тому кількість можливих значень обмежена). Значення знака визначається лише системою, до якої він включений.

Повною системою для естетичної семіотики є *художньо-естетична картина світу*. Надсистемних (тим більш позасистемних) знаків не існує. *Свобода* в картині Е. Делакруа "Свобода на барикадах" – надсистемна знак-алегорія лише для твору, а не всієї картини світу. Тому знак органічно входить у реальність твору. *Естетичний знак* – дійовий засіб

(особливо у мистецтві) осягнення й творення світу. Це пов'язано з його можливостями узагальнень, емоційного насичення. Але він не є всезагальним, як вважають прибічники тотальної семіотики. Без естетичної творчості взагалі й знакової зокрема не існує сама естетична реальність. "Знак у спілкуванні подібний до знаряддя у праці", – так вважав психолог О.М. Леонтьєв.

До естетичних знаків належать: *символ, алегорія, перевтілення, нормативні знаки* (стереотип, канон, стиль, манера), *естетичні терміни*. Якщо ми говоримо про поетизацію світу в мистецтві, то китайці кажуть про "піднесення до квітів" (знаки різні, а значення одне). Знаковий характер мають *топоси* (будівельний матеріал у спадкоємному розвитку художньої творчості) – види і форми поетичної виразності, в яких кристалізується тривалий досвід: мігруючі сюжети, типологічно споріднені мотиви, стійкі поетичні формули (епічні повтори та паралелі, епітети й метафори тощо).

Без означень (як засобів моделювання) не існують **образи**. Але образи не заміщають, а зображають, надають синтетичне вираження певній людській реальності. Відображення – як наочність вираження – далеко не єдина й не основна властивість естетичного образу. А художній образ ще набагато значніше трансформує реальний об'єкт і сенс, творчо перетворює та шифрує знаками звичайні сенси й значення. Символ (як знак) не є образом: знаки не множинні, а образи множинні. Але символи причетні до сенсу образу через їх значення. Наприклад, щиглик у руках малюка Христа – символ страждання, горя матері: без знання цього символічного значення сенс даного образу матері з дитиною недосяжний. Образ і знак взаємно перехідні. "Затертий образ" стає знаком. Є знакові образи, є цілі твори, знакові для творчості певного митця. Так "Штірліц" став знаком актора Тихонова. Канонічний знак уже є образом: не випадково ікони називають "образами".

Лекція 5. МОРАЛЬНЕ Й ЕСТЕТИЧНЕ СТАВЛЕННЯ ДО ПРИРОДНОГО СВІТУ ТА ЖИТТЄВОГО СЕРЕДОВИЩА

1. Природа і моральна та естетична культура.
2. Екологічний імператив сучасної культури.
3. Етика й естетика життя та життєвого середовища.

1. Природа і моральна та естетична культура

Основна проблема – роль природно-заданих чинників у детермінації морального поведіння й естетичного відношення людини. Не торкаючись конкретних аспектів цієї проблеми, помітимо лише, що біологічні інстинкти – не межа та істотний сенс, а тільки *відправна точка* морального й естетичного розвитку людини. Людина – єдина тварина, що здатна вибратися із суто тваринного стану; її нормальним станом є те, що відповідає її свідомості й *повинне бути створене нею самою*. *Природа є лише передумовою, матеріалом й арсеналом естетичних і моральних явищ соціокультурного буття людини*. Спробуємо довести цю тезу, поставивши ряд суттєвих запитань.

Чи є природними мораль і естетика? У тих особин одного виду, які можуть вижити тільки в колективі, повинне бути щось, що дозволяє зберігати цю групу протягом поколінь, а при зміні зовнішніх умов – швидко й відповідно модифікувати внутрішньогрупові відносини. Етологи досить швидко виявили, що ті природничо-наукові пояснення, які підходять тваринному світу, цілком застосовні й відносно людства в цілому. Не самі пояснення, а загальні принципи підходу до рішення різних проблем – від агресії, егоїзму й альтруїзму до культури, етики та моралі. Учені прийшли до висновку, що вже у тварин існує так звана "природна (біологічна) мораль", що задає різні заборони й табу. Це не означає, що тварина не може порушити свою "природну мораль", тому що в протилежному випадку вид з настільки "сильними заповідями" був би погано пристосований і в якій-небудь гіпотетичній ситуації ризикнув би залишитися наодинці з "неправильною відповіддю природі". Один зі способів порушення заборон – поділ у рамках виду на "своїх" і "чужих".

Натуральність приписується не лише моралі та естетиці, але й іншим формам духовної регуляції. Наприклад, вважається, що закони про

власність і владу виходять далеко за межі людської історії та кореняться в біологічних засадах людського існування; стверджується, що вже у тваринному царстві можна спостерігати заповідь "не кради", "не бреш" і інші моральні вимоги старозавітного християнства. Була й думка, що у природних формах уже існує мораль: "У спадкоємній природі людини закладено дещо, що веде нас до самопожертви, подвигів тощо". Звичайно, *дещо закладено*, але не більше як задатки, а не сама моральна культура: для неї треба ще значні зусилля людини в чуттєво-предметному перетворенні природної речовини, енергії, інформації. Треба були значні мутації природи й людини. Моральне й естетичне забезпечення рівноваги людини і природи відіграє надзвичайно важливу роль. Але з іншого боку, як це не парадоксально, етика й естетика втрачають свою енергію тим значніше, чим більше вони зближуються з природністю (натуральним). Треба мати значну відстань культури від природи, щоб її пізнавати й універсально використовувати. Визнання статусу самоцінності природи зближує людину з нею, але для цього треба одухотворення.

Протягом усього існування тваринного світу середовище впливало на тварину і видозмінювало її; тварина ж пристосовувалася до середовища. Але з появою людини почався процес протилежного змісту – людина почала надміру діяти на природу і видозмінювати її. Усі дії всіх тварин не зуміли накласти на природу печатки їхньої волі. Це змогла зробити тільки людина завдяки знаряддям праці та розвитку матеріального виробництва. Оволодіння природою не пройшло безслідно для психіки людини, вона стала прискорено розвиватися, з'явилися вищі психічні функції. Людина стала здатною свідомо запам'ятовувати певний обсяг інформації, користуватися при цьому спеціальними прийомами (карбування, календарі, малюнки), вона стала організовувати свою розумову діяльність. Якщо обмежуватися зовнішніми аналогіями, то у тваринному світі можна знайти форми, подібні до людського суспільства, а в людській історії – всі тваринні початки. Але саме в силу зовнішнього характеру аналогії такого роду узагальнення не мають наукової цінності. У них фіксується факт єдності, спадкоємного зв'язку людини та її тваринних предків, тоді як більш істотними є їхні *якісні відмінності*.

Мораль – явище виключно соціокультурне, і дані етології нічого не доводять відносно морального поведіння людини. Природа має також естетичний сенс лише в контексті культури. Перенесення біологічних понять *узагалі* в область суспільних наук недоречне. Як й ігнорування природного вкорінення людини.

Чи є мораль і естетика соціокультурним чинником виживання у природі? Дитина народжується байдужою до яких-небудь моральних настанов і здобуває їх у процесі виховання. Отже, дітей потрібно вчити моральності так само, як ми вчимо їх усьому іншому: наукам, музиці. Людина перебуває у двох, взаємно конфліктуючих вимірах – природному й соціокультурному.

Якщо проаналізувати дії людини, ми переконаємося, що практично всі вони достатньо жорстко детерміновані. Адже внутрішня природа людини і зовнішні обставини змушують її діяти за закріпленим поведінковим репертуаром. Ні для кого не секрет, що походження й своєрідність тієї або іншої моралі обумовлені часом, місцем, але в першу чергу тим фактом, що людина – "тварина соціальна" і в змозі вижити тільки в групі. Людина за своєю природою – дуже слабо озброєна тварина. Культура – це головне її знаряддя.

Становлення естетичного відношення людства до природного середовища було пов'язане з відкриттям універсальних законів досконалості. Спочатку це було інтуїтивне їхнє виявлення в ході трудового процесу, а потім – виразне їхнє усвідомлення. Відкриття правильності служили пізнавальною опорою й ціннісними орієнтирами в різних видах трудової діяльності. Людина з необхідністю повинна була підкорятися законам ритму, симетрії, пропорційності, міри, гармонії та враховувати їх при виготовленні знарядь праці, зброї, начиння, посуду, спорудженні житла, огорожі, човна тощо. Позитивне емоційне переживання цих результатів сприяло подоланню страху перед незрозумілим і невідданим, вибудовуванню доступної для огляду картини дійсності. Це привело до того, що універсальні правильності природи стали сприйматися як застava досконалості, як сутнісні характеристики краси, а сама краса – як безсумнівна духовна цінність.

Чи зберігає природне хоч якийсь слід у соціокультурній трансформації? Природні початки в процесі морального осягання стають історичними результатами. Що означає перетворення природних передумов у історичні результати? Слід знати: колективістські спонування настільки ж незначно є продовженням "альтруїстичних" природних початків, як індивідуалістичні мотиви – вираженням "зоологічного егоїзму". Вони – суть властивості відповідного культурного забезпечення. Сам характер егоїзму й консолідованості із часом змінювався. Егоїзм римського патриція, російського поміщика або американського банкіра – це настільки різні

феномени, що навряд чи вони можуть бути виведені з тієї самої природної підстави. Не можна звести до однієї підстави і різні форми колективізму – взаємну підтримку всередині родових колективів первісності й консолідованість свідомих спільнот. Ці розходження моральних мотивів діяльності та форм міжлюдського спілкування, які від епохи до епохи й від статусу до статусу можуть здобувати зовсім інші значення, є важливим аргументом на користь незалежності моральності від спадкоємної бази, підтвердженням того, що моральність має не природне, а соціокультурне походження. Сказане не означає, що природні особливості індивідів є щось зовнішнє, випадкове, нейтральне стосовно їхнього морального розвитку. Природність людини – це опора всього розмаїття її діяльності. Моральна й естетична діяльність не становлять у цьому сенсі виключення.

Чому ж все-таки кожний відчуває себе як індивідуальність? Що в кожному з нас є особливого? Яку свою властивість ми можемо незалежно змінювати? Якщо вона існує, ми обов'язково повинні виявити її із всіх інших властивостей, розвивати тільки її, оскільки всі інші будуть реалізоватися невільно. Якщо людина може в сьогоденні впливати на навколишнє середовище, вона визначає цим своє майбутнє становище.

В естетичному відношенні природність явищ зберігається значніше, ніж у моральному. Особливо варті уваги психофізіологічні засади естетичного сприйняття. Людина перебуває "всередині природи", оскільки включена в її макросистему як духовно суверена, але біологічно залежна від неї система; вона і своїм мозком належить природі в тому розумінні, що мозок – матеріальний субстрат свідомості, а також у тому, що емоційно-психічні механізми свідомості, які забезпечують естетичне сприйняття й оцінку дійсності, формувалися в процесі олюднення природного середовища. Очевидна і залежність таланту й майстерності художника від його здатності пізнавати сутність речей, об'єктивні закони їхньої досконалості та спиратися на ці закони.

Художник може творити оригінальні рукотворні форми, тільки спираючись на закони, що лежать в основі будови й буття реальних речей та істот. Самі засоби художнього впливу з необхідністю повинні бути співвіднесені з можливостями людського сприйняття, особливостями чуттєвого й психічного апарату, ритмами подиху, серцевої діяльності, мови. Отже, непорушним принципом для кожного зрілого майстра як художника виявляється *природність*.

2. Екологічний імператив сучасної культури

Сучасна екологічна ситуація сприяє пожвавленню етичних уявлень, згідно з якими мораль має своїм змістом не лише ставлення людини до людини, а й ставлення людини до всього живого. У свій час подібні уявлення знайшли відбиття в "універсальній" етиці, що вимагала благоговіння перед усім живим, ставлення до природи як недоторканої святині, забороняла людині зазіхати на всі форми живої природи. Неспроможність такої етики очевидна, тому що вона суперечить самій сутності людини, її місцю у природі. Щоб людина могла існувати, вона повинна не обмежуватися лише пристосуванням до природи, а *перетворювати* її, змінювати її форми для задоволення своїх постійно зростаючих потреб. Сама по собі природа не може розглядатися як моральний суб'єкт. Етичним центром була і залишається людина.

То як же погодити необхідність піклуватися про природу, ставитися до неї не лише як до засобів, а й як до мети, з тим, що природа як така не має морального статусу? Тут, однак, немає ніякого протиріччя, тому що об'єктом моральної оцінки є не природа сама по собі, а *ставлення людини до природи*. Природа в собі не містить будь-яких моральних обмежень. І якщо якесь утручання людини в природний світ з моральної точки зору вважається небажаним або неприпустимим, то тільки тому, що це суперечить інтересам самої людини. *Природа, розглянута в аспекті цілей і завдань суспільної людини, дійсно здобуває ціннісне значення*. Така позиція – *за природу для людини* (отже, *й за людину для природи*) – охороняє від двох крайностей: від сентиментальної благодущності, готової лише молитися на природу, і бездушного утилітаризму, здатного трощити все, щоб одержати негайну вигоду.

Як відомо, вирішальна причина кризових екологічних явищ полягає в стихійному характері розвитку культури й економіки, їхній одномірній орієнтованості на прибуток, виключно прагматичному підході до природи. Вирішальне ж значення повинні мати ті цінності, які спонукають виходити з корінних, перспективних інтересів, спрямовують до нових принципів природокористування. Дбайливе ставлення до природних ресурсів спирається на норми, що забезпечують відповідальність, турботу про загальне надбання, а також на розуміння, що природа належить не лише нинішнім, але й прийдешнім поколінням. Перед суспільством гостро стало завдання – не просто добувати з природи засоби для свого існування, але й відтворювати її в такому вигляді, що гарантує подальший

прогрес людства. Стан природи входить у сферу свідомої турботи суспільства. Залишаючись засобом, вона одночасно стає метою. Ставлення суспільства до природи набуває морального й естетичного сенсу.

Найбільшою відповідальністю й драматизмом відрізняється ставлення людини до природи через "німоту" останньої. Тут необхідна ясна та всіма визнана філософія екології, виходячи з якої буде будуватися й етика екології. Людина не протистоїть природі: вона сама – невіддільна частина природи. Але якщо "частина", то яка? Тут ми зіштовхуємося з проблемами суто світоглядного порядку: *світ являє собою органічне ціле*.

Щоб заснувати філософію екології, а на ній – етику екології, ця світоглядна настанова вимагає залучення більш широких, а головне, сучасних наукових даних. Насамперед необхідно звернути увагу на наступне: серед мільйонів різновидів живих істот людина – єдина істота, що володіє мовою й розумом. Це закликає людину говорити й відповідати за все живе у світі, навіть за так званий "мертвий" світ (чи справді він такий?). Людина не тільки морально відповідає за всіх і за все, позбавлене осмисленої мови, але й зобов'язана за них говорити, захищати їхні права, інтереси. Бо ж людина – єдиний носій самосвідомості всесвіту.

"Дім", у якому живе людство, – не тільки природний комплекс. Тому **екологія** складається з **двох частин**: охорони природи й охорони культури. Остання більш важлива: вона стосується самої сутності людини. Людина є частиною природи, але вона й частина культури. Загинуті людство й природа можуть не тільки біологічно разом зі знищенням усього живого, але і духовно, внаслідок загибелі культури. Тоді й може діяти право нерозумного сильного, яке створює найнебезпечнішу ситуацію: сполучення бездуховного людства та безкультурної природи цілком можливе за допомогою бездуховної "техніки перебудови".

Відсутність у природі духовної людини ("самосвідомість всесвіту") позбавляє сенсу існування не тільки її самої, але і всієї світобудови. Обезглавлену природу зберігати не буде сенсу. Поседнання в одну назву "екологія" двох частин – екологія природи (з людиною) та екологія культури (теж з людиною) – тим більше розумно, що дуже часто природа й культура страждають від загальних причин.

Природа – храм чи майстерня? Хто нас годує: той, хто перетворює все у предмети утилітарного споживання, чи той, хто милує природу? Це не таке просте питання. Західноєвропейська парадигма діяльній культурі ("фаустівська душа") із часом виявила свій тіньовий бік:

безмежна активність принесла разом з могутністю й страшну небезпеку для природи, а отже і для самої людини. Завзяті прихильники нового надто легко у жертву вгоді приносять озера й ріки, ландшафти, парки, заповідники. Та чи ж справді це так вигідно? Ми розраховуємо на пряму вигоду, не враховуючи подальші втрати. Особливо ж небезпечний їх прецедентний гіпноз: можна ще і ще, і ще. Обкрадання майбутніх поколінь – безперспективне. Потрібні новий гуманізм і нова відповідальність – глобально-екологічні. Необхідна й нова естетика у ставленні до природи. Зневага до природи робить людину некосмічною, а із часом і безпомічною.

Людина може (і повинна) виступати не як розкрадач, а як перетворювач, влаштовувач природи, погоджуючи свої перспективні інтереси, ідеал з її станами та законами, гармонізуючи сили й частини природи, щоб не жити у ворожому природному оточенні. Вона може допомогти природі повніше розкривати її життєві сили, створити замкнутий цикл взаємин між соціальними й природними процесами, справжньою та "штучною" природою, тобто "олуднити", "соціалізувати" природу, зробивши її *світом людини*. У цьому полягає "космічний сенс" її власного існування. Тривога за якість простору людського буття – це також естетичне й моральне завдання. Як і розуміння залежності людства від природи й необхідності збереження єдності з нею.

Інтенсивне зростання міського населення призвело до того, що мільйони людей виявилися відокремленими від природного середовища й відчують естетичний голод, викликаний урбанізацією і технізацією способу життя. Усе більш притягальною стає природна краса, все більш нагальним – прагнення провести вільний час за межами міста. У результаті зелені зони критично перевантажені. Отже, суб'єктивний чинник, а особливо стан естетичної та моральної свідомості, задають розбіжність між прагненням до спілкування з природою й відсутністю необхідного рівня культури спілкування. Усе очевидніше: *совість* і *краса* виявляють себе як *екологія людської душі*.

Прекрасне у природі не може бути привласнено: єдиний гідний спосіб ставлення до нього – духовне її освоєння. Споживче ставлення до природи аморальне: природа ранима й беззахисна. Ігнорування етико-екологічних принципів ставлення до природи завдає непоправної шкоди не тільки їй, але й суспільству, самій людині. І якщо будь-яке самочинне втручання в гармонічні екосистеми природи й знищення її багатств караються за законом, то знищення або образа її краси є не меншим злочином. Спілкування з природою вимагає не відсторонення, а одухотворену інтимність.

Бажаний результат формування естетичного ставлення до природи варто вбачати в утворенні у всіх членів суспільства стійкої внутрішньої потреби духовно опановувати її цінностями, оберігати й збільшувати їх. Закони краси повинні стати категоричними імперативами поведінки кожного з нас.

Необхідність нової етики й естетики у відношенні до природи. Сьогодні став необхідним новий екологічний імператив для природо-користування та збереження відповідної якості середовища життя. Глобальні проблеми сучасності й нові соціокультурні детермінації змінюють ті парадигмальні установки, що традиційно конституївали і визначали зміст картини екологічної реальності. Рішення проблем екологічної безпеки сьогодні – у третьому тисячолітті – показують, що як домінуючі парадигми повинні бути обрані, наприклад, "почуття глобальності" (А. Печчеї), "вітальна цінність" (Ортега-і-Гассет) й інші елементи нового гуманізму, що входять у контекст сучасного цивілізаційного процесу. Саме вони покликані сформувати системне екологічне мислення й ієрархію функціонуючих у суспільстві цінностей. У розвитку соціуму подібні ціннісні установки визначають рівень екологічної культури, коли суб'єкт на основі вибору відповідних парадигм здатний створювати пріоритетні соціокультурні програми, що забезпечують нормальний розвиток системи "природа–суспільство", її закономірну коеволюцію, правильно оцінювати, моделювати і вирішувати виникаючі екологічні проблеми.

Екологічний імператив етики сформулював президент "римсько-го клубу" Ауреліо Печчеї: **"Змінитися або загинути!"**. Екологічний імператив естетики давно висунув Федір Достоєвський: **"Краса врятує світ!"**. Етика та естетика відповідальності й ненасильства утворили нову науку – етистику. **Етистика** – наука на межі етики й екології (екологічне переорієнтування етики). Її засновником є *Костянтин Доксіадіс* (1970-і роки). Вона продовжила розвиток ідей: "космічної етики" Костянтина Цюлковського; "загальної справи" Миколи Федорова; "етики благоговіння перед життям" Альберта Швейцера; "етики природи" О. Леопольда; "етики любові до життя" Д.П. Філатова; "живої етики" родини Реріхів.

Етистика розглядає довкілля (навіть виробничо-промислове) як одухотворене середовище. Корінь добра – рівновага, повага, увага (гармонія). Не просто діяти через природу, а в повноті бути у природі, з природою. Інакше дія буде виключно насильницькою. Треба подолати "об'єктивістське" ставлення до природи як чогось зовнішнього. Вона – універсальний контекст не лише предметно-чуттєвого, але й духовно-чуттєво-

го буття. Знеособлене ставлення небезпечне не лише для неї, але ще більше для самої людини. Вимога свідомості єдності загального і власного благополуччя оцінює довкілля як уречевлену сутність самої людини. Обережати слід не природу, а себе й інших від завдання їй шкоди. Совість – екологія душі: нема любові у душі, не буде й ззовні. А без любові у стосунках із природою успіхів у природокористуванні годі й чекати. Знову постає проблема – **яким** бути, але не окремо від **що** і **як** ти вмієш чи зможеш робити. Не випадково узагальнююча праця А. Печчеї мала назву "Людські якості". І даремно "радянські розумники" його позицію охрестили як "екологічний футурпесимізм". Совість його була дуже чутливою. І саме він запропонував людству новий універсальний імператив – морально-екологічний.

3. Етика й естетика життя та життєвого середовища

Моральне й естетичне ставлення до навколишнього середовища потребує специфічної форми стосовно *живої* природи, насамперед тваринного світу. Морально-емоційне ставлення до всіх живих істот, що включає їх у сферу дії співчуття, взаємодопомоги й інших елементарних загальнолюдських почуттів, – невід'ємна риса кожної морально розвинутої особистості. Ціннісні установки поведінки, які спираються на розуміння, що природу може врятувати тільки людська любов, усе більш глибоко пронизують моральну практику передових суспільств. Людське ставлення до тварин – не тільки завдання, але й факт. Розколотий камінь може залишити нас байдужими. Розтоптана квітка вже "ворушить" наше почуття. А поранена тварина викликає співчуття, ми самі страждаємо разом з нею.

Безсумнівно, що в такому разі можна говорити про "моральні нитки", що зв'язують людину і тварину. Саме почуття жалості є свідченням того, що вона входить із тваринами у відносини "рівності". Гуманне спілкування з тваринами є реальним досвідом і навіть свого роду вправою, що сприяє формуванню гуманності як форми міжлюдського спілкування.

Причиною завжди властивого народній свідомості осуду жорстокого поведінки з тваринами є те, що жорстокість узагалі огрублює людське серце. Те, що відбувається сьогодні стосовно тварин, завтра може виявитися стосовно людей, хоча однозначного зв'язку тут не існує. Людина вступає в спілкування з тваринами як людина. Індивідуальна міра її історично сформованого емоційно-морального багатства визначає ха-

раakter цього спілкування. Тварини – домашні друзі, але ж і природні істоти: про це слід пам'ятати, коли ми їх приручаємо. Як слід непокоїтися, щоб дружба з ними не перекрила б дружнього ставлення до людини.

Отже, *природа для людини*. Здатність відкривати й цінувати досконалість природних явищ, насолоджуватися їхньою красою – родова властивість людства; несприйнятливість до краси й інтимної значимості природи – аномалії. Атрофія ціннісного ставлення до природи свідчить про споживчу орієнтацію свідомості. Слід засвоїти: **життя взагалі – вища цінність у світі**; цінність людського життя – найвища.

Наповнення життя сенсом, не лише утилітарним (практично-корисним), а перш за все духовним, – завдання кожного. Та етика й естетика благоговіння перед життям мають бути послідовними. "Прекрасне – це життя" – так вважав Чернишевський, але ж це не завадило йому висунути й інше гасло: "До сокири кличте Русь".

У філософії життя Ніцше принижується мораль (як запрограмована сила мінімізації людини, її стандартизація, "змасовлення") для звільнення імпульсів життя. У ній дещо абсолютизується біологія людини, проте зберігається повнота життєвого сенсу, нерозривність сенсу й життя. Мораль сили довелося підняти вище моралі добра. У Фрейда вся культура – цензор безсвідомих імпульсів життя. У Ніцше життя – палка оргія, у Фрейда – сексуальне томління. Теоретично етику благоговіння перед життям розробив Альберт Швейцер. Він стоїть на позиції піднесення людини, безстрашності її свободи від усього і для всього, на позиції аристократизму духу навіть на межі відчаю. Людина – єдина передумова і можливість самої себе.

Естетика життя та життєвого середовища. Естетичне відношення – досить значне, якщо не вище духовно-емоційне відношення людини до навколишнього середовища, життя, себе самої. Естетичні цінності мають у собі начала, які підштовхують життєві орієнтації людини. Мистецтво не лише узагальнює життя, але й надає вираження і чуттєвий пафос певному розумінню цінностей самого життя.

Безпосередня духовна єдність із природою в сучасних умовах залишається для людства настільки ж необхідною, як і в часи Гомера. Споконвічно в мові народу все добре влаштоване, ладне, цілісне йменувалося "гарним". "Гарне" – це явлена спогляданню досконалість. Пізніший термін "краса" утворений від "барвистого", тобто того, що доставляє чуттєву й духовну радість: "червоне сонечко", "червоний день", "червоний дзенькіт", "червона дівця". Усе, що не відповідає своїй природі, не згідне з природною мірою, розцінювалося як "безглузде", дурне, погане.

Разом із проникненням у таємниці природи й поширенням природничих ідей зростає увага і повага до її життєтворчості та до всього живого, котре саме себе будує, відтворює, вдосконалює, збагачує.

Слід звернути увагу й на те, що в самій природі є підстави для виділення різних рівнів краси.

Перший рівень "природної" краси – це її першоелементи: фактура, найпростіші звукові й колірні характеристики. Естетично значимими є сонячне світло і його спектральні модифікації, що виникають унаслідок відбиттів, розсіювань, переломлень, поглинань. Сприймаючи ці першоелементи, ми відчуваємо попередню естетичну насолоду – подібно знавцям живопису, які любуються палітрою художника, або аматорам музики, яким приємні звуки інструментів, що настроюють оркестранти. Естетичне сприйняття багатоканальне. До естетично значимих елементів варто віднести не тільки візуальні й слухові, але і всі інші "сигнали" природного середовища, якщо вони викликають безкорисливу радість почуттів, породжують асоціації не утилітарного ряду (аромати трав та квітів, смак і запах ягід, плодів, бджолиного меду тощо).

Другий рівень становлять лінійні, просторові, колірні, звукові явища: прямолінійна геометрія кристалів, їхня симетричність, криволінійна геометрія та різноманітні домірності в будові рослин, риб, комах, тварин. Архітектурні, скульптурні, мальовничі знахідки природи невичерпні внаслідок мінливості й варіативності життєвих форм. Гарними є для розвиненого естетичного сприйняття такі із цих форм, які "читаються" і викликають замишування своєю лаконічністю й добірністю.

Прагнення до єдності з природою завжди характеризувало естетичне світосприймання народу. Це знайшло відображення в "любовно знайдених" назвах дерев, трав, квітів, птахів, тварин; позначилося на сюжетах, образах, символіці народних пісень і сказань, орнаменті, що прикрашає одяг та начиння, мотивах дерев'яної скульптури й архітектури, органічному зв'язку з ландшафтом селищ, міст, фортечних споруджень.

Третій рівень – цілісні естетичні "обличчя" живих істот, що складаються з багатьох компонентів і сприймаються в єдності з їхньою життєдіяльністю. Предметом оцінки тут є їхня відповідність мірі того виду, до якого вони належать, досягнута в даному організмі відповідність форми її призначенню, довершеність і доцільність. Особливу область краси утворює досконалість рухів живих істот: ритмічність, пластичність, добірність, граціозність. Досить виразне інформативне поведження братів наших менших: їх дитячі, шлюбні, мисливські ігри, ритуальні танці, пісні. Приручені нами, вони стають вірними друзями, а їхнє поведження – дже-

релом естетичних вражень і переживань. На добре ставлення вони відповідають нам відданістю й безкорисливою любов'ю. Діяльність високорозвинених істот, їхні звичаї та звички викликають у нас антропоморфні асоціації, в оцінках яких ми не обмежуємося категорією краси, а прибігаємо й до інших модальностей: ми кваліфікуємо їхні характери і вчинки як милі, комічні, мужні, героїчні. Спостереження етологів, розповіді натуралістів і мисливців, свідчення очевидців нерідко виявляються настільки ж вражаючими, як художні твори.

Естетичний фонд природи збагачується також завдяки зв'язкам, що виникають між багатьма компонентами середовища. Такі, наприклад, *ландшафти* – комплекси, що виникли на базі природних систем. Вони складаються з багатьох естетично виразних компонентів (пагорби і долини, гори й степи, моря й озера, великі та малі ріки, струмки й болота, різні види лісів), які, маючи власну мальовничість, утворюють нові різноманітні сполучення. Зрозуміло, краса природи, увічнена в народній творчості й професійному мистецтві, не являє собою нерукотворної первозданності. Ландшафти виключно природного характеру збереглися тільки частково. Їх усе більше витискають ландшафти антропогенні, що відчули вплив людської діяльності (лісництво, землеробство, випас худоби, проведення доріг, гірничорудні розробки). У процесі освоєння природного середовища людство ненавмисно змінює його естетичний вигляд, але є й естетично орієнтоване олюднення природного середовища.

Культурний пейзаж створювався зусиллями двох сил: соціальною діяльністю людини, що створювала для себе просторово-природний осередок, та природи, здатної пластично злитися з формами культури і в певному розумінні задати їй параметри. Природа і культура "підправляють" одна одну і створюють своєрідну єдність людяності й натуральності. Саме тому природа як гармонійна єдність двох сил – природної та соціальної – становить у певному сенсі зразок для людини, етичну й естетичну норму здорового та істинного в житті суспільства і художній творчості.

Ландшафти перебувають у стані безперервних оптичних перетворень, які нас хвилюють. Вигляд ландшафту безупинно змінюється залежно від пори року й часу дня, погодних умов, положення сонця, конфігурації хмар, відбиттів у водоймах. Ландшафти мають не тільки пластичні та мальовничі, але й музичні характеристики: в їх естетичне ціле входять голоси природи – плескіт хвиль і шум листя, шерех падаючого снігу й стукіт дощу, спів пташиного хору, гудіння бджіл, скрекіт коників...

Споглядання природних форм, рухів, колірної палітри, слухання го-

лосів природи – чинник емоційної підзарядки, релаксації, ейфорії. Духовне оволодіння її досконалістю не тільки доставляє насолоду, але сприяє збагаченню почуттів. Зі специфічним естетичним виглядом того або іншого ландшафту пов'язаний особливий цілющий їхній вплив. **Естетотерапія** – це складова частина природної терапії, засіб зміцнення й збереження фізичного, психічного, морального здоров'я. Естетичне єднання з природою своєї країни й свого краю, любов і повага до неї – одна з морально-естетичних підвалин патріотичної свідомості. А найкоротший шлях до неї – відродження *національного пейзажу* через поглиблене вивчення "другої природи" – окультуреного історичного ландшафту.

Специфічною рисою нашої культурної традиції, що сформувала національний образ природи, було пейзажне мислення. Це більше, ніж образ Землі в душі – це здатність і перенесення в природу національного образу істини. Склалося це віддавна: те, в що вірила людина, те й світило їй у барвах пейзажу, те й споглядала вона у природі своїм ландшафтним поглядом, "розумними очами". Культурою поступово вироблялося вміння відчувати за видимістю речей їх духовний зміст, здатність сприймати духовні поняття в ландшафтних формах, користуючись при цьому стійкими образами й уявленнями: образами сонця, дерева, дороги, ріки, неба, граду. Більшість із речей не настільки вже значимі самі по собі. Але як частина єдиного цілого – пейзажу, вони безцінні.

Традиційна **господарська діяльність** ще підтримує і за інерцією відтворює форми історичного пейзажу, але із самих форм уже пішла бутева основа. Якийсь час зовні все виглядало благополучно. Але зсередини починалося руйнування: у пейзажі землі померкли живі символи, що одухотворяли простір і хвилювали людину передчуттям горнього світу. У результаті матеріалізації пейзажу багато чого в ньому втратило для людини сенс; людина втратила потяг до споглядання, дар пейзажного мислення. І в цьому, на думку А. Платонова, було пряме й головне свідчення **висихання** народного життя: "Єлисей зрідка зупинявся на місці й оглядав простір сонними спустілими очима, начебто згадуючи забуте або шукаючи затишної долі для похмурого спокою. Та **батьківщина була йому безвісною**, і він опускав униз затихлі очі".

Безперспективність і трагізм екологічних програм у тому, що проблема екології зведена до абстрактного принципу "охорони природи", її ресурсів. Головний ресурс – національний історичний ландшафт – усе ще залишається незадіяним. Людина, занурена в онтологічну порожнечу, остаточно втрачає здатність і добру волю до включення природи в сфе-

ру культури й духу, все далі й далі розходиться із Землею. Людина, як і раніше, існує сама по собі, а природа – сама по собі.

На думку Д. Лихачова, екологія – це насамперед боротьба за моральну свідомість. Усе лежить у руїнах: і те, що неминуче вмирає як тимчасове, і те, що відзначено дорогоцінною печаткою вічності. Господарський побут напружується порівняно легко. Важко знову навчитися *обробляти, а не спустошувати землю*. Важко з'єднати працю з моральною основою життя, що вже саме по собі є рішенням екологічної проблеми. Оформлення ансамблю пейзажу є служінням Землі. Чи стане воно, це служіння, шануватися як головна справа? І чи зможемо ми всі стати не тільки населенням. "Земля волає до істини" – ці біблійні слова дають єдино вірну орієнтацію в рішенні екологічних проблем. Стійка, повноцінна система "людина–природа" може бути побудована тільки на моральній, духовній основі.

Для людини важливо також, щоб обстановка, в якій вона живе, предмети, які вона використовує, були естетично відповідними її психіці, свідомості. Людина хоче, щоб ці предмети були красиві відповідно до *рівня сучасної свідомості, із сучасними естетичними запитами й естетичним сприйняттям*, щоб вони дійсно допомагали розвитку її свідомості. Естетично позитивні моменти людина шукає й у своєму життєвому середовищі та через нього намагається внутрішньо збагачуватися. От чому умови свого побуту людина створює і під кутом зору моралі й естетики.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Апресян Р.Г.* Добро и польза // Этическая мысль: Научн.-публицист. чтения. 1991 / Под общ. ред. *А.А. Гусейнова*. – М.: Республика, 1992. – 446 с. – С. 14–37.
2. Біоетика в Україні: стан і перспективи розвитку (круглий стіл) // Філософська думка. – 1999. – № 3. – С. 117–155.
3. *Борев Ю.Б.* Эстетика: В 2-х т. – Смоленск: Русич, 1997. – Т. 1. – 576 с; Т. 2. – 640 с.
4. *Войтыла К.* Основания этики // Вопросы философии. – 1991. – № 1. – С. 29–66.
5. Естетика: Підручник / За заг. ред. *Л.Т. Левчук*. – К.: Вища школа, 2000. – 399 с.
6. *Зеленкова И.Л., Беляева Е.В.* Этика: Учеб. пособие для студентов вузов. – 3-е изд., испр. – Минск: Тетра Системс, 2000. – 368 с.
7. *Золотухина-Аболина Е.В.* Курс лекций по этике. – Ростов н/Д.: Феникс, 1999. – 381 с.
8. *Иванов В.П.* Человеческая деятельность – познание – искусство. – К.: Наукова думка, 1977. – 251 с.
9. *Канарский А.С.* Диалектика эстетического процесса. – К.: Вид-во КДУ, 1979. – 321 с.
10. *Кант И.* Лекции по этике. – М.: Республика, 2000. – 431 с.
11. *Кондрашов В.А., Чичина Е.А.* Этика. Эстетика: Учеб. пособие для вузов. – Ростов н/Д.: Феникс, 1998. – 512 с.
12. *Кроче Б.* Эстетика: как наука о выражении и как общая лингвистика. – М.: Intrada, 2000. – 160 с.
13. *Малахов В.А.* Этика: Курс лекцій: Навч. посіб. – 3-тє вид. – К.: Либідь, 2001. – 384 с.
14. *Никитич Л.А.* Эстетика: Учебник. – М.: ЮНИТИ-Дана, 2003. – 439 с.
15. *Радевич В., Винницкий Я.* Этикет і культура спілкування. – Л.: Сполох, 2001. – 223 с.
16. *Соловьев В.С.* Оправдание добра // *Соловьев В.С.* Сочинения: В 2 т. – Т. 2. – М.: Мысль, 1988. – С. 119–135, 183–186, 237–243.
17. *Хайек Ф.А.* Дорога к рабству // Вопросы философии. – 1990. – № 10. – С. 113–151.
18. *Хамитов Н.В.* Освобождение от обыденности. – К.: Либідь, 1995. – С. 74–87.
19. *Швейцер А.* Культура и этика // *Швейцер А.* Благоговение перед жизнью. – М.: Intrada, 1992. – 735 с.
20. Этика: Учебник / Под общ. ред. *А.А. Гусейнова и Е.Л. Дубко*. – М.: Гардарики, 2000. – 496 с.
21. *Яковлев Е.Г.* Эстетика: Учеб. пособие. – М.: Гардарики, 2003. – 464 с.

ЗМІСТ

<i>Лекція 1. Предмет і значення етики та естетики</i>	3
1. Місце і значення етики та естетики у духовно-практичному освоєнні світу	4
2. Етика, естетика й інші форми саморегуляції культури	8
3. Етика та естетика як теоретичні знання	10
<i>Лекція 2. Система категорій етики та естетики</i>	20
1. Принцип побудови системи категорій етики й естетики	20
2. Система змістових категорій етики та естетики	22
3. Вузлові змістові поняття етики й естетики	25
<i>Лекція 3. Структура етики</i>	36
1. Сфери діяльного і свідомого в моралі й етиці	36
2. Елементи моральної діяльності: особливості їх взаємодії	38
3. Моральна свідомість. Сфери буття людського сумління	40
4. Моральна диспозиція особи. Переконавання та позиція	48
<i>Лекція 4. Структура естетики</i>	51
1. Особливості структурних елементів естетики	51
2. Елементи естетичної діяльності й особливості їх взаємодії	53
3. Естетична свідомість. Сфери буття краси	55
4. Естетичне відношення як особлива диспозиція і вираження духовно-практичного освоєння дійсності	58
<i>Лекція 5. Моральне й естетичне ставлення до природного світу та життєвого середовища</i>	62
1. Природа і моральна та естетична культура	62
2. Екологічний імператив сучасної культури	66
3. Етика й естетика життя та життєвого середовища	70
Рекомендована література	76

Навчальне видання

СОБОЛЬ Петро Петрович

КУРС ЛЕКЦІЙ З ЕТИКИ Й ЕСТЕТИКИ

У двох частинах

Частина перша

(українською мовою)

Редактор *Т.Б. Забабуріна*

Комп'ютерна правка та верстка *В.Г. Мазанко*

Коректор *М.О. Паненко*

Свідectво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2506 від 25.05.2006 р.

Підписано до друку 02.04.08. Папір офсетний. Формат 60×84/16.
Друк офсетний. Гарнітура "Таймс". Ум. друк. арк. 4,5. Обл.-вид. арк. 4,8.
Тираж 200 прим. Вид. № 7. Зам. № 84. Ціна договірна

Видавець і виготівник Національний університет кораблебудування,
54002, м. Миколаїв, вул. Скороходова, 5

ДЛЯ НОТАТОК

This image shows a full page of blank handwriting practice paper. It features approximately 28 horizontal blue lines spaced evenly down the page. There are no margins, text, or other markings present.

This image shows a single sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.